Poštarina plaćena u gotovu.

Pojedini broj u prodaji Din 15·—
u pretplati Din 10·—

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

UREĐUJU: Dr. BOŽIDAR MURGIĆ I LUKA PERKOVIĆ.

Sadržaj

Miroslav Krleža: Klanfar na Varadijevu
Ljubo Wiesner: Kako je Matoš stigao u Pariz
Novak Simić: Sanjari
Olinko Delorko: Živa lutka
Irina Aleksander: Prozore širom!
Luka Perković: Iz tamnih dana
Đuro Tiljak: Izložba Marka Rašice, Viktora Šipeka i francuske grafike
Branka Frangeš: Izložba naše seljačke umjetnosti i obrta u Haagu
Sulke: Hamlet
Dr. Miro Majer: Jubilej Vere Hržić
Deklamaciono veče Raoula Aslana
Dr. Pavao Markovac: Opera
Koncerti
Dr. Božidar Murgić: O čuvanju naših historijskih gradova
— — Knjige
Luka Perković: Naše Revije
Dr. Božidar Murgić: »Napredak«

UMJETNIČKI PRILOG

Antun Augustinčić: Otmica
Na odmoru

GOD. III. ZAGREB, SIJEČANJ 1930. BROJ 1.

KNJIŽEVNIK

HRVATSKI KNJIŽEVNI MJESEČNIK

GOD. III. ZAGREB, SIJEČANJ 1930. BROJ 1.

MIROSLAV KRLEZA:

KLANFAR NA VARADIJEVU

Kasno subotnje predvečerje. Mace su već ocvale, a proljeća još nije bilo. Suton uz cestu je maglen i žalostan. Gladna i turobna sela sa slamnatim krovovima i golim živicama, s raspelima i rasklimanim taljigama, što vuku po blatu vreću kukuruznog brašna. Krave su se vraćale s paše, gladne i blatne; svaki čas bi koje živinče skočilo pred automobil, što se valjao po blatu i davao tužne, jednolične signale, snizivši brzinu na deset kilometara. Po živicama sušile se modre i crvene prnje, a žene su na otvorenim pragovima koliba ribale postelje. Žute, proste postelje iz meke jelovine, sa crvenim srcem Isusovim.. Pušio se krop u škafovima, sušili se ćupovi mliječni po kolcima, roktale su svinje, kuljao je dim ispod streha, a kretnje i glasovi i boje, sve je to nestajalo u smeđoj jednoličnosti sutonje palete.

Nikada još nije se Klanfaru ovo navlačenje sa zemljom i njenim težinama pričinilo tako jalovim, kao večeras. U svojoj dabrovini, iz lakiranog i tapetiranog 60 HP Austro-Daimlera, u mimoletu od sedamdeset i pet kilometara na sat, kroz žalosnu i smeđu polutminu, njemu je ta uzorana zemlja izgledala neizrecivo teškom, a orači tako su mučno izvlačili plugove iz blata, te se činilo kao da stoje na jednom te istom mjestu, nepomični.

Prije tri dana vratio se gospodin veleindustrijalac iz Amsterdama, gdje je bio poslovno u stvari eksportnog konzorcija Q'lanfard Societé Anonyme i večeras, u svom Austro-Daimleru, on je nehotice uspoređivao ove gladne krave sa svojim holandeskim impresijama. Kao gost svog poslovnog druga, nekog amsterdamskog novčara, on je proputovao automobilom čitavi Brabant, te se preko Hertogenboscha i Nijmwegena preko Rajne vratio na liniju Arnheem-Utreht. Ona rasvjetljena, divna, bogom blagoslovljena niderlandijska zemlja, sa svojom kanalizacijom i asfaltiranim cestama, izgledala mu je večeras

spram ovog blata i gladnih krava edenskom slikom. Tamo su štale popločene modro-bijelim porculanom, a ovdje je sve sušičavo i metiljavo, tu vjetar svira kroz tavanske rogove, a električne žarulje na daleko nitko ne pozna.

— Kako je jalova ova naša prokleta zemlja, kako je teška! Kako je glupo iz te zemlje izvlačiti žito na tako nerentabilan sredovječni način, s jednim plugom i s jednom kravicom, kao što se to kod nas ljudi muče. To zrnje znatno je skuplje od kanadskog i čemu da se ovdje ore na pol jutra, kad Kanada ore na trideset hiljada jutara *u jednom*, racionalnije i jeftinije? Gdje je to ostalo iza holandeskih šparga i jagoda?

U daljini iz parka zasjala su okna jurjevskog dvorca pokojne grofice Harbuval-Montherlandt, i nova tkaonica sa rasvjetljenim pačetvorinama svojih ogromnih prozora, blistala je nemirno u ovoj turobnoj polutmini, kao masa svečano rasvjetljenih slikarskih ateljera, u kojima se događaju neke neobično radosne stvari. Oko Varadijevog na stotinu kilometara, Klanfar je savršeno dobro poznavao teren i sve feudalne i industrijalne objekte na njemu. I to je bilo u njemu tipično klanfarsko, da nije gledao paysage u perspektivi slikarskoj, nego seljački, stvarno, empirijski: *jedina klanfarska perspektiva bila je za njega perspektiva privredna!*

— Tu je Imrey preuzeo Nugentovu grofovsku ekonomiju i danas peče špiritus. Kod toga je zainteresirana Industrijalna sa 47%. S 22% amortizacije to se ne će otplatiti još barem jedanaest godina! Potpuno zrakoplovno i hohštaplersko poduzeće! Bilo bi zanimivo znati tko drži tog sumnjivog Imreya u Industrijalnoj? Goldberger? A ovo je Montherlandtičino Jurjevo. Tu »Tkanex« [»Tkanina Eksport« D. D.] gradi svoju drugu predionicu. Tu su poljski čifuti koferaši zainteresirani sa 70% Sasvim lihvarska rabota. Plaćaju ove zagorske cure sa 12 D dnevnice!

Gospodin veleindustrijalac Klanfar sa svojih 94.000 D mjesečnog dohotka samo od Q'lanfard S. A., bio je stopostotni i osvjedočeni antisemit. On je semitizam smatrao sinonimom za strani kapitalizam, a kapitalizam bio je za njega stran *tako dugo dok se i on nije našao negdje kod jednog zelenog sukna kao savjetnik ili bezimeni član upravnog vijeća.* Kod direkcije Montano-Bauksita D. D. gdje je Klanfar bio zainteresiran sa nekih 700.000 D a vukao je izvanredne mjesečne tantijeme oko 16.000 D osim svoje redovne 11% dividende na glavnicu, kod tog ogromnog međunarodnog poduzeća, bili su zainteresirani Švedi sa 80%, pak je Klanfar *unatoč toga* napisao pod svojim vlastitim potpisom u demokratskom »Slovu« jedan vehementan članak protiv *»maglenih i ni na čemu osnovanih insinuacija, kao da je naša industrija u stranim rukama. Ona je naša narodna i jedina nada, da riješimo naš nacionalno-ekonomski problem na pristojan i evropski način«!*

Stakleni krovovi predionica »Tkanexovih« na Jurjevu, novi crveni dimnjaci s bijelim barjacima dima, kantine, električna rasvjeta jurjevske ceste, jedna harmonika što se čula kroz poluotvorena vrata krčme, sve je to u onoj sivoj jednoličnosti sutonje žalosti odjeknulo veselo kao zveket praporaca.

— Dolaze ovi čifutski koferaši i pretvaraju ovu maglu u pristojnu električnu rasvjetu, vrag ih odnio! A »Tkanex« se zanima i za Varadijevo. Kod njegovog advokata doktora Križovca postoji već mjesec dana »Tkanexova« ponuda da proda Varadijevo. Daju mu milijun i devetstotina hiljada!

— A tu su te nove industrijalne kolonije na Janekovčini? Pak što hoće ovi socijalisti? To su sasvim pristojne kućice i svaka ima svoj mali vrt i kotac! Naravno: cementari i rudari ne mogu igrati golf, to je barem jasno! Tu je generaldirektor M. imao svoje neprilike s prošlogodišnjim štrajkom. Ljudi hoće da rade, da se zaposle, da ne gladuju, da imaju svoj krov nad glavom, da zarade jedan minimum, i to je više nego ništa, a nekoliko besavjesnih šuftova *s terorom odozdo*, sprječava konsolidaciju na 17 Dinara dnevnice. Čovjek stvara mogućnost rada, mogućnost novih nacionalno-ekonomskih izvora, mogućnost da se jedan ovako 100% pasivan i prenapučen kraj *donekle* (kako-tako) pridigne, da se ti prosjaci barem *kako-tako* iskrpaju i ishrane, a tu se svaka mogućnost pridizanja naroda i narodnog blagostanja sprječava odozdo, a sve je jedan sasvim običan politikantski švindl! Samo industrijalizacija i to najbrža industrijalizacija, može da nas izvuče iz ove agrarne jalovosti! To je jedina politička i nacionalna parola! A sve je drugo politikantstvo!

Zrak je bio vlažan i jugovina je valjala iznad masiva gorskih teške oblake; depresija se osjećala u svim stvarima i pojavama. Klanfar se osjećao umoran i potpuno prazan *i bez svrhe.* Austro-Daimler plovio je po blatu kao motorni čamac, a telefonski stupovi, prva svjetla po kolibama, žicara neke tvornice, što je sa svojim vagonetima natkrilila cestu, sve je to večeras Klanfaru izgledalo kao potpuno prazan i besmislen objekt, *koji je negdje — ne zna se iz kojih konkretnih razloga — izgubio svoju unutarnju svrhu.*

Čemu konačno ta beskonačna natezanja za četrdeset para povišene ili smanjene dnevnice, čemu to micanje crnih vagoneta na žicarama, čemu to plovljenje po blatnim cestama uz 75 km na sat, *kada sve to zapravo nema nikakve svoje dublje, unutarnje svrhe?* Čovjek radi kao pas i stvara si sasvim pristojnu eksistenciju, a sve je to gnjilo iznutra i nema nikakvog ljudskog dostojanstva i pravog zadovoljstva. Svemu na dnu leži nekakva otrovna Melita sa svojim lažima i komplikacijama.

Od onog nasilnog i iznenadnog preloma u predvečerje majčinog pogreba,* od onog mutnog i teškog događaja, što se dugo očekivao, a onda se odjednom provalio u mnogo surovijoj formi nego što se to mogao itko nadati, Klanfar je ostao čitavo vrijeme u potpuno neizvjesnoj praznini. On je otputovao u Holandiju, zagomilavao se novim poslovima i brigama, propio u Berlinu i Hagu dvije-tri noći

* »Književnik« God. II. br. 9, str. 315., br. 11. str. 395.

s vrlo skupim gospođama, proputovao nekoliko hiljada kilometara i sada se vratio i sada putuje na Varadijevo, a od onda prošlo je već skoro mjesec dana, da se stvar nije pomakla ni za milimetar.

Još prije svoga puta u Holandiju on je dao nalog svom advokatu i specijalistu za brakorazvodna pitanja doktoru Ivanu Križovcu, da se stavi u kontakt s doktorom Kohnom, Melitinim pravnim savjetnikom, da urede to delikatno pitanje s pravne strane. Na povratku iz Amsterdama, on je našao pismo doktora Križovca (koji je međutim otputovao u Beograd i tako nije mogao da ga izvjesti usmeno), u kome mu doktor Križovec javlja, *da presvijetla gospođa nije kod svog pravnog savjetnika ostavila nikakve direktive i koliko je ovome poznato, da se ona nalazi u posjetima kod svoje prijateljice grofice Orczyval-Dogaressza u sigetskom Szent Miklosu.*

Klanfar sada konačno nije znao što da radi? Da preda tužbu za rastavu braka, da javno optuži svoju ženu zbog nevjere, da preuzme krivnju na sebe, da tiho likvidira čitavu tu aferu i da privremeno otputuje u inostranstvo, da proda Varadijevo, da ostane u gradu, što, kako? Masa pitanja, masa nemira i glupe neizvjesnosti. Umor i dosadno glupo vozikanje po ovom strašnom blatu.

Nad Varadijevim cesta se u prilično jakom promilu spuštala niz vinograde u vijugavoj serpentini, tako da se preko oranica i šumskih parcela kod svakoga zavoja otvarao novi pogled na dolinu, gdje su zamagljena i siva brda plovila kao ostrva. Iznad ceste, na jednom proplanku između lipa i jablanova, pokazao se toranj Latinsko Gornje, barokne crkve sagradene u slavu Svetog Ivana Glavosjeka, sa starinskim, bidermajerskim, bijelo-okrečenim farofom. Pod Latinsko-Gornje kao župu spadalo je i Varadijevo s Majurom, naseobinom, što se razvila kao kolonija slugu i majstora oko grofovskog grada, i grof Varadi bio je nekoliko stotina godina kurator župne crkve latinske. Kao župnik župe gornjolatinske bio je devedesetih godina neki Korutanac Kramer, madžaron i Khuenov kandidat na izborima devedeset i četvrte, glasoviti referent za indemnitet onog krvavog sabora madžaronskog, kad je Khuen zgazio opoziciju kao gnjilu krpu. Klanfaru je bilo upravo devet godina, kad je taj velečasni gospodin Kramer ustrijelio svoju ljubovcu, mladu Klanfarovu učiteljicu, gospodičnu Ljubicu. Slika mrtve djevojke, drvene štenge farofa, niz koje se prolio potok krvi, truplo plavokose gospodične, što se stropoštala niz stube i tako ostala ležati kao voštana lutka, više od trideset sati, dok nije stigla komisija, ta mutna i kriminalna slika ostala je u mozgu dječaka neizbrisivom, kao što ostaju zaboravljene stare fotografije među listovima knjiga. Na grofovskom majuru, među grofovskim sirarima, ciglarima, majstorima i kamerdinerima, dugo se još govorilo o pokojnoj gospodični Ljubici i o njenom romanu s grofovskim vrtljarom Švedom Larsenom. Klanfar je (kao mali dečko) u Štajnerovoj krčmi, sakriven iza šanka, prisluškivao tom šaputanju kamerdinera, a stari Joža, grofov tjelesni poslužnik pije svoj obligatni

krigl, puši lulu i govori o Larsenu, kako je svaku noć dolazio kući nekoliko minuta prije svitanja.

Stari Joža znao je da se tu radi o ljubavnoj pustolovini, ali da je to upravo učiteljica Ljubica, tko bi to bio mislio?

Uspomena na tog švedskog vrtljara sasvim je izblijedila u Klanfaru. Visok, plavokos German, giba se između rascvalog jorgovana, obrezuje georgine i sa slugama prenosi palme i oleandre u pivnicu: figura je tu, all lica je potpuno nestalo. Upravo pod školom usporio je šofer brzinu, davajući bespomoćno signale nekom pijanom kočijašu, što nikako nije htio da skrene iz kolosjeka. Zaronjen u svoje uspomene, zamotan u krznatom pledu, u toploj i mekoj dabrovini, presvijetli gospodin veleindustrijalac Klanfar bacio je plah i uznemiren pogled na žućkastu, kišom ispranu prizemnicu. Pred školom stajali su visoki, čvorasti čempresi, lovor i u meandru obrezani zimzelen, fantastično stiliziran u spiraloidne krivulje: djelo švedskog vrtljara Larsena. Slova na crnoj tabli bila su nepromijenjeno ista, prljava, kišnicom izlizana, golubinjak su novoobojadisali svjetlomodrom bojom, a staru smokvu, što je rasla pod strehom uz lagav, tu su posjekli. Eto i četiri prozora velike školske sobe, gdje stoji u kutu ormar s punjenom sovom, s globusom i crvenocrnolakiranom leydenskom bocom. Eto i učiteljičinog prozora, na koji je gledala sa svojom bogatom frizurom i rukavima na balone, sve je to ostalo nepromijenjeno kao što je i bilo, samo se tu između onog djeteta i ovog gospodskog putnika u Austro-Daimleru nagrudalo toliko vremena pojava i stvari, tako fantastično mnogo, kao što su fantastični oblaci kad rastu na horizontu, teški i ogromni. Na učiteljičinom prozoru stajala je jedna žena u crvenkastoj parhetnoj bluzi i čisteći cilindar od petrolejke, prilično je pospano zurila u automobil, što se na cesti mučio da prestigne gluhog kočijaša.

— Tako je, župnik je taj ustrijelio svoju ljubovcu, i pravo je učinio, a on, Klanfar, dao je da mu žena izazovno pljune u lice, da ga ponizi kao što se ne ponizuju ni psi, a on ne samo da nije učinio ništa, nego njemu nije ni približno jasno što bi on u danom slučaju trebao da učini?

Gestom potpuno nesvjesnom Klanfar se istegnuo na sjedalu i zabacivši se duboko u pojastučeni naslon on je pružio ruku za svojim browningom. U bundinom džepu, bila je futrola od jelenovine i u njoj osjetio je pod prstima debele zečje rukavice revolver, kao gvozdenu kutiju. Da, browning je tu, ali gdje se čulo, da je koji Klanfar ikad pucao? Klanfari su odlikaši, Klanfari rade i sa 30% čistoga, ali Klanfari su prepametni pravnici, a da bi došli u sukob s kaznenim zakonom. Klanfari nose rogove, ali ne pucaju, ako nemaju zato pismenoga naloga. Kao carski i kraljevski pričuvni natporučnik, gospodin Klanfar je dao ustrijeliti tri čifuta i sam je prisustvovao izvršenju smrtne osude. Ali zato je imao u džepu pismeni nalog i to nije bila njegova lična stvar! Sve je to haos. U njemu se sve to miješa kao grah u loncu: tri čifuta iz Vorobjovke, gospodična Ljubica, Lar-

sen, Melita! Sve je to izgubilo svoju unutarnju svrhu! Sve je to umor! To su živci! Sada prije svega treba samoće i ozdravljenja.

Uz cestu lijevo i desno stale su da se nižu prve kućice Varadijevog Majura. Tu je ona spaljena vrba, gdje su muži našli trag kopita davolskog; tu su podvodne livade nad kojima leže magle guste kao mlijeko, a po kasnim ljetnim noćima blude močvarni ognji kao duše iz čistilišta. Tu stoji stara Varadijeva ciglana, danas vlasništvo Židova Štajnera: između ovih sivih modela po policama i letvama sušionica, tu je gacao njegov pokojni otac ciglar Bartol, u svojim blatnim husarskim sarama s lulom, a u lijevom džepu tuckao mu je colštok. Evo rasvjetljene kuće ciglarskog majstora: netko nosi vrući napoj svinjama! Mirišu skuhane koprive i posije, a u štaglu zvrnda sječka isto onako, kao što je zvrndala i onda kad ju je vrtio presvjetli gospodin Klanfar. Onda je dom ciglarskog majstora bio obojadisan svjetloplavom bojom, a danas je sve prljavo i u neredu. Kroz otvorena vrata zasjala je na stolu petrolejka i čulo se kako netko viče na krave pred starim kvrgastim akacijama. Evo i velike ledine s racama i Kapelice Srca Isusovog i Štajnerovog štacuna i Macanove krčme. Preko svih tih stvari lebdila su ogromna magnezijska ticala Austro-Daimlera, a stijene kućica, rasvjetljena okna, sjene prolaznika, sve je zaostajalo u mlakoj gluhonijemoj polutmini, kao u polusnu. Stvari i pojave pojavljivahu se u kružnici svjetionika i nestajahu kao prikaze iz kruga čarobne svjetiljke. Kod kovačnice zaokrenuo je Austro-Daimler za devedeset stupnjeva i udario kroz drvored jablanova na Varadijev Grad. Kroz omorike i engleske grupe Larsenovog vrtljarskog remek-djela sjale su rasvjetljene četvorine prozora uz balkon u prvom katu: vidilo se, da presvjetlog gospodina očekuju po svim pravilima gospodskog dočeka.

Nemir je pao na Klanfara i on se ganjao kao kurjak; što prije toga nikada nije bivalo, živci postajali su jači od njegove volje; on nije mogao nigdje da nađe mjesta, da se smiri. Živio je na Varadijevu, preselio se na kostanjevečki vinograd, vratio se natrag na Varadijevo, otputovao je u Beč, naručivao je sebi neke gospode iz Ljubljane i pijančevao s njima po malim provincijalnim hotelima, a nije imao mira i nije mogao da zaspi. San mu je bio bunovan i težak, tako da se budio još umorniji nego što je legao. Jedino što bi ga ugodno uspavljivalo, to je bila brzina. Jurio je po ovim našim cestama sa svojim Austro-Daimlerom sa 110 km na sat, i kad bi sluge prali Austro-Daimler poslije takve ture, s mašine i blatobrana samo je vrcalo perje gusaka, kokoši i raca, što su ostale pod Klanfarovim pneumaticima. Ovako sam samcat, u dvadeset i sedam soba na Varadijevu gradu, nije znao što da radi? Vonjale su petrolejke, plakala je proljetna kiša, sobe su bile tako nevjerojatno prazne, bez jedne jedine žive duše, a da čita knjige ili da s predstojnikom karta za sedam dinara, to mu je bilo dosadno. Pozvao je dva-tri puta nekakvo društvo iz županijskoga grada, napio se do besvijesti i malo te se nije potukao s nekim bivšim

ulanskim ritmajstorom, radi gospođe ritmajstorice, kojoj je *tako* pokazivao kaktuse u grofovskom stakleniku, da ga je pljusnula. Vladao se te noći prostački, suludo, te je poslije tog skandala škrgutao mrko kutnjacima još pet dana, ne razgovarajući ni s kim ni riječi. U Ljubljani se potukao s nekakvim pijanim dacima i jedan mu je razbio staklo na naočarima, da je ostao ležati u hotelskoj sobi, krvav, u groznici dva dana. Iz Beča, posjetile su ga neke pjevačice, gospođe iz polusvijeta i jednoj nije htio da plati putnog troška za povratak, pak se ta pritužila predstojniku, a kad su je tako htjeli šubirati, prodrlo je to i u provincijalne novine, kao notica *»o jednom velikom županu koji je zapio pamet«*. Tužio je tog provincijalnog škribenta sudu, sastavljao lično odgovore državnom odvjetništvu, i sav uznemiren tim suludim svađama, ispljuskao je jednog lugara, a taj malo da ga nije ustrijelio. Uapsili su lugara, optužili ga zbog pokušaja ubijstva, nastala je mala drama u tom lugarskom krugu, a Klanfar je na kostanjevečkom vinogradu kuhao mirišljiva vina i ljubakao s vincilirkom Veronikom, gracilnom i bjeloputnom dvadesetidvogodišnjom Štajerkom.

Sjena Varadijevog pokojnog grofovstva, mučila ga je do bjesnila. Sve je tu bilo Varadijevo. Nadgrobne ploče, grbovi, staklenici i izgledi, kipovi i terase i dvorske sobe, sve je to ostalo zapečaćeno nevidljivim Varadijevim pečatom. On, veleindustrijalac i veliki župan Klanfar, koji može da to imanje rasparcelira, da ga pretvori u parnu tkaonicu, u kantinu, da proda tu kuću, ciglu po ciglu, da sravni te glupe i bespredmetne kule sa zemljom, on koji je apsolutni gospodar i vlasnik toga krova, on je ovdje samo prolaznik, putnik, došljak, netko tko stanuje u ovoj kući kao u hotelu, a ta kuća ipak nije njegova nego Varadijeva, davo mu satro uspomenu! Sve je tu Varadijevo! Kao lavlja šapa još i dandanašnji leži Varadijeva sjena na ovim livadama, na ovim oranicama, u glavama ovih kmetova, sirara, ciglara i pisara, vrag ih odnio nepismeni i blesavi. Još dandanašnji se te kmetske duše boje grofovske gospoštije *i govori se po Majuru, da se sjena njegove ekscelencije staroga gospodina javlja po dvorskim hodnicima.* Još i dandanašnji palucaju grofovske uspomene u tim analfabetskim tikvama, kao uljanica što polagano gasne, bacajući duge i neugodne sjene po stijenama. Unuci kmetova ne znaju što znači natpis na granitnoj ploči ispod glavnog oltara u Latinskom Gornjem: Betet für die gräfliche Seele I. D. der gräfin Irma Várady de Várad et Latinszko, geborene Reichsgräfin Bellegarde-Hartenau, ali čitajući slovo po slovo tog grofovskog naslova, to gospodsko ime ima u njihovim glavama prekogrobni i nadnaravni sjaj, dok je on za te iste ljude provalnik i ciglarski sin, koji je obeščastio grofovsku uspomenu i koga će zato dragi gospodin bog već pravodobno kazniti.

Na postaji kostanjevečkoj sagradio je svojedobno, pokojni grof Várady na svoj trošak vlastitu čekaonicu, s dva salona i jednim predsobljem. Jedan salon u crvenoj svili, drugi presvučen sa zelenim plišem, a predsoblje za sluge u svjetloj drvenoj secesiji. Tri puta tražio je već Klanfar od direkcije da mu dozvoli uporabu ove grofovske čekao-

nice uz odštetu, ali unatoč toga što te sobe sada stoje potpuno prazne i što se on obvezao da će te čekaonice meblirati na svoj račun, to mu nije pošlo za rukom. Gospodin grof je mogao imati tri sobe, a on ne može zato, jer je ciglarski sin!

Grabežljive pandže tog grofovskog viteza odirale su meso s kmetskih leđa, a grofovski provizori, sluge, majstori i vrtljari, strojari i špani, sve se to vrzlo oko grada kao osoblje cirkusa prije predstave, a danas sva je ta bagra uvjerena, da je on, Klanfar, *lično kriv i odgovoran zato, što ta gospoda lakaji ne mogu više lizati pete gospoštiji.* Svi ga mrze, kao da je on lično oborio Varadija i kao da on treba za sve te ekonomske posljedice da nosi materijalnu odgovornost. Grofičini gosti, njeni lovački konjanici u crvenom fraku, prve gospođe na biciklima, croquet i tenis, sve su to za kmetove bile neke neshvatljive, polubožanske razbibrige, i o tim se bijelim ženama u sjeni grofovskog parka govorilo kao o nadnaravnim stvorenjima iz višeg, nepoznatog svijeta. Tako je i on Klanfar, kao dijete mislio o grofu kao o nekom polubogu i nije mu izgledalo ni najmanje protuprirodno *kad bi njegov otac Bartol poljubio Njegovu Ekscelenciju u ruku;* danas kada on lično od nikoga ne traži da ga ljubi u ruku, danas, kada on razgovara s pudarima i vincilirima kao sa sebi ravnopravnima, danas, kad je mužima iz Mlake dozvolio da prolaze kroz njegov park i da si tako skrate svoj put za koja puna dva kilometra, danas do njega nitko ne drži ništa, nitko ga ne pozdravlja, a iz zahvalnosti spram njegove velikodušnosti prolaznici smrade i blate njegove cvjetnjake, kradu mu iz parka drvo, sijeku breze, kao pravi rođeni vandali! I to se zove danas demokracijom! On radi, on nosi stopostotni riziko, on se muči za narodno blagostanje, on je žrtvovao sve svoje živce, a zahvalnost je ta, da ga na Majuru mrze i ogovaraju kao ciglarskog sina.

Poslije smrti mladoga grofa, koji se utopio negdje na malajskom arhipelagu loveći morske pse, stara grofica nije htjela da vidi strana čovjeka u blizini grada: to je bila njena fiksna ideja, da joj nepoznata lica kao zlokobni glasnici opet donose kakvu novu potresnu vijest. Kako je cesta od Majura do grofovskog dvorca bila Varadijevo vlasništvo, sedam je lugara stražilo na svim prilazima dvorske ceste, da se ne pojavi nitko stran i nepoznat, tko bi mogao da se prikrade do parka, pak da iznenadi groficu svojim plebejskim obrazom. Kao ukleta, u crnom baršunu, sa dugom povlakom, uvijek u crnini, ta je stara luđakinja hodala po dvorskim sobama čitave noći, a dva su sluge nosila ispred nje srebrne, deveterokrake svjećnjake. Tako je samotovala na Varadijevu u tuzi za svojim sinom, lovcem morskih pasa, tako je čitavu Varadijevu dolinu prekrilila velom žalosti i nijeme tišine, sve je pse dala potrovati na svom majoratu, da bude sama u svojoj grofovskoj tuzi, u zlatnom okviru nepristupačnosti, kao starinska slika. A njena kćerka, kontesa Šarlota (koja se kasnije udala u Madžarsku za jednog Windischgraetza), ta je sa neurastenijom svoje probave tiranizirala tri kuhara i tri kuharice, u permanentnoj službi, noć i dan. Poslije dva sata noću njoj bi padale na pamet najbizarnije

gastronomske ideje: da vidi živog šarana kako se muči na kipućem ulju, da jede skuhane orahe, da miriše zemlju od prijesnih gljiva. Ona bi po sedam do petnaest puta dnevno jela krvavo meso, ali nikada više od malog zalogaja i ona se uopće više hranila mirisima, nego jestvenim supstancama. Za nju su dva sirara imala spremljeno čitavo skladište sira i za nju (lično) servirao se sir na bogatim, ogromnim srebrnim zdjelama, prenatrpanima chesterom, hollaenderom, Ramadouxom, Roquefortom, Creamchese, i ona bi tu ogromnu zdjelu obično vratila ne dodirnuvši ni mrve. Hemijski spojevi sira, ono alkalijsko tajnovito ishlapljivanje sumpora i amonijaka, šafranske boje mekanog sirnog tijesta, kiseline gljivica, te nevidljive senzacije gnjilog mirisa, umirivale su njen grofovski fini njuh do slaboumne apatije. Po psima na majoratu strijeljala je grofica iz puške, nastrijelivši jedamput jednog grofovskog lugara u trbuh jer joj se nešto usprotivio u zvjerinjaku ispod Ivanovca, u dubokoj šumi. Petgodišnju kovačevu djevojčicu našli su mrtvu na livadi i nikada se oficijelno nije moglo doznati tko je ustrijelio to dijete, dok su svi na Majuru vrlo dobro znali, da je to bila mlada komtesa. Tako su vladali Varadijevi na gradu, a on ne samo da je proglasio perivoj javnim prolazom, ne samo da zove goste u te grofovske prostorije, nego je i dobrotvor i bavi se idejom da na kamerdinerskoj koloniji pregradi jednu jednokatnicu za općinsku bolnicu. A rezultat svega toga ništa! Kad je neki dan posve opravdano pljusnuo onog bezobraznog lugara i kad je ovaj opalio po njem dva puta, digla se na njega hajka kao da je on pucao a ne da su njega skoro ustrijelili! I svi mu sada zamjeraju što je predao ono ludo marše sudu, još je valjda trebalo, da ga moli za oproštenje! Svaki dan što je dulje živio na Varadijevu sve je više stao da mrzi to antipatično i prokleto zdanje. Taj grofovski grad, taj gospodski ugled, njegov život u ovim praznim tuđim sobama, sve ga je to počelo smetati kao odijelo kupljeno u manufakturi. On se prestao dobro osjećati u tom svom krivo skrojenom kostimu. Sve mu se pričinjalo suvišnim i deplasiranim. On je počeo da shvaća, da se je ovamo uselio isključivo pod Melitinom sugestijom. To Varadijevo, to je ona izmislila, da tu sa svojim ljubavnicima strijelja golubove, da lovi jelene i fazane, da ljetuje i igra tenis, i dok je tu na dvoru njegov tast preuzvišeni gospodin Benjamin Szlougan lovio forele i zapovijedao lijevo i desno, dotle je njegova sirota stara mati ciglarica Roza stanovala u onoj bijednoj kućici na majurskoj cesti. Kod pomisli na svoju majku stezalo ga je u dušniku. Stara je ostala, da se muči u svojoj prizemnici s dva prozorčića s brajdicom i starinskim masnim tramovima. Razmišljajući o njenom žutom, ptičjem isušenom licu, na crvenobijelo ispruganoj perini, Klanfar je osjećao, kako se u njemu budi sav ressentiment spram te szlouganovske bande. Zbog tih je kreatura zapustio svoju sirotu staru sluškinju, bijednicu, koja je svima služila najponiznije: i onim grofovskim luđacima na Gradu i starom pijanom Bartolu i njemu nezahvalnom sinu i onoj madžaronskoj gospoštiji u njegovom vlastitom domu. Zbog onih pustolova oko sebe, zbog one antipatične snobovske guske, on je za-

tajio tu svoju staru sirotu mučenicu. I dobro je da je došlo do toga, do čega je došlo! Tako barem sve ima svoj kraj i konac, kao što je i prirodno. Ovome tu na Varadijevu je odzvonilo. To je Melita izmislila i tome je sada kraj. On njoj sa čitavim svojim klanfarskim uglednom jamči, da ovog varadijevskog praga ona ne će više prekoračiti nikada! On će prodati Varadijevo »Thanexu« i to pod poznatim uslovima. Zadržat će za sebe eventualno za 400.000 dionice, ako mu zagarantiraju minimalno 5% nominale. A sad je sve prekriženo i potpisano.

LJUBO WIESNER:

KAKO JE MATOŠ STIGAO U PARIZ

Kasno uveče — u nedjelju 6. augusta 1899. — krenuo je s lyonskog kolodvora u Parizu dosta spretan omnibus medju zloglasne ulice radničkog kvarta Saint-Antoine. Na visokoj i m p e r i a l e, kakve se vidjaju na savremenim crtežima tamo još od epohe Daumiera i Gavarnia, medju slikovitom publikom običnih radnika i midineta, stisnuo se na svom putnom kovčegu skromno odjeven mladić, mršav i jako ispaćen (možda od puta), ali vanredno živih i smionih očiju. Taj mladić vidljivo drhće. Možda od neke radosti. (Ili zar od nekog drugog uzbudjenja?) Vidi se, da mu to nije prvo putovanje (— jer se smješka —), no vidi se i to, da mu je to prvi dolazak u Pariz (jer — drhće). Očevidno ga već odavna zanima taj silni grad s dubokim provalijama ustalasanih ili kao noć šupljih ulica; ta ogromna, rogoborna raskršća s njihovim obasjanim reklamama i vrevom milijunskoga svijeta; u svjetlost utonule kafanske terase uz kakav drečav, orkestrionski b a l m u s e t t e; pa neki izazovni krik iz nekog mračnog prolaza — T a g u e u l e! — i za njim iznenadni muk i sjenka namaljanog ili krezubog plača ili osmjeha (baš kao u Ch.-L. Philippeovom romanu, koji već u to vrijeme drhtaše u zraku)[1]; pa onda one lijepe ulične pjesme, ona »vječna romansa, što je puk pariski gundja neumorno već toliko i toliko vijekova, te mu ona daje i odvažnost, i snagu, i veselost, i ponos« (Carco), — a nad svim tim čudnim stvarima onaj slavni Trg sa stupom Srpnja 1830 i uspomenom na Bastillu, kuda krstare kočije, omnibusi, motocikli i tramwayi kao crne ili zlatne sablasti, dok se s tamnoplavog neba spušta u tu blještavu buku i more sivih kućerina ona mliječna, modrikasta magla, satkana od benzina i od zvijezda.

Dojam bijaše ogroman. Slutnja užitka neopisiva. I duboko u podsvijesti nešto čudnovato — kao neizrecivi strah.

[1] B u b u d e M o n t p a r n a s s e sa divnim i slikovitim opisima noćnoga života na bulvaru Sébastopol izaći će polovicom 1901.

Iz oceana svjetlosti izgubi se omnibus u kotaru Popincourt u mrkim i sirotinjskim ulicama, što vonjaju na petrolej, stolarsko ljepilo i trulo povrće.

*

U to vrijeme — već mjesec dana — stanovahu na petom katu jednog skromnog hotela u ulici Sedaine[2] dva mladića iz Austrije Jedno bijaše mladi Alfred Makanec, sin advokata i bečki djak prava, koji je krajem ljeta 1899. došao u Pariz na ferije i zatekao u predgradu Saint-Antoine drugoga mladića iz Austrije, Leona Matoša, studenta filozofije, odnosno geografije i historije, koji je već prije njega došao iz Zagreba »po nekom poslu«.

Ta dva mladića, »obdareni ljepotom onog milog aprila, koji se zove dvadeset godina« (V. Hugo) nađoše složno, da se u Parizu živi bogovski. Dnevnik jednoga od njih,[3] pisan hrvatskim, njemačkim i (za vježbu) francuskim jezikom, govori nam o vinu, o ženama i o onoj srdačnoj i spontanoj neozbiljnosti, koja još ne zna za patnju.

Mladići su u nepun mjesec dana razgledali sve. Vidjeli su na hiljade stvari, kakovih nema doma, naime u Hrvatskoj. Druga zemlja, drugi život, drugi običaji, sve nekako slobodnije, uopće je život u tudjini slobodan, a osim toga — tu kao u Zagrebu aristokrati — svaki kočijaš govori francuski. Biti u Parizu — to je više nego biti u Beču, a već biti u Beču značilo je »biti gospon«. Kako će se diviti oni tamo u Zagrebu, kad čuju o originalima Rafaela, Veronesea i Leonarda u Louvreu, o »zlatnoj dvorani« (— Pa je li baš od zlata? — Velim vam, od suhoga zlata! —), gdje se nalazi kruna Valoisa vrijedna »oko 15 milijuna franaka«, sablja Napoleona najveći rubin na svijetu: l a r o s e t t e — ružica, pa Luksemburška Bašča i muzej istoga imena (»herrliche Gemälde und Skulpturen!«), Place de la Concorde, nekad Trg Revolucije, gdje skinuše glavu Luju XVI. i Mariji Antoinetti, pa obelisk iz Egipta, Jardin des Tuileries, Arc de Triomphe, Place de l' Etoile, Montmartre, Panthéon, bulvari — i tako dalje — i tako dalje — i kad sva ta imena, što se spominju u Makančevom dnevniku i koja su već sama o sebi dosta slikovita (no ipak sama za sebe ne znače još ništa), obložite potrebnim svijetlima i pojačanim sjenama, pa kako je Pariz grad perspektiva, složite zvjezdolika raskršća i duboke ponore ulica, u kojima se kuće propinju prosječno na šest katova, i u sve to ubacite jedan ubrzani, potencirani život, koji vrišti, galami, larma, baca se i nepodnosljivo juri naprijed, — onda se samo s uzburkanim elementima dade usporediti stalna impresija toga Mozga Svijeta. Čujmo samo ovo »eht« parisko mjesto, gdje Makanec opisuje blagdan razorenja Bastille:

> »*14. srpnja.* Premda sam odlučio rano poći u krevet, ipak me nagovori Matoš, da idemo na Place de la République, gdje sam pravi pariski život okom upoznao — sve puno na ringlšpilima, djeca pucaju iz nekakih topova, sve dekorirano i zapaljeno — na ulicama

[2] Hôtel du Nord, 66 rue Sedaine.
[3] Prepis toga dnevnika u piščevoj zbirci.

nekaki orkestri igraju, pa se tu javno plešo — i Matoš je hotio, ali se Pariskinje nekako njegovoj anarhističkoj vanjštini nisu povjerile — dok nije nekaku staru kuharicu ukebao, s kojom se je na trgu pred crkvom strahovito njihao! Ujutro u deset sati dodje naš prijatelj Francuz, te odosmo željeznicom u Longchamps na reviju. Ich werde es mein Leben lang nicht vergessen, diese unabsehbare Menge von Leuten, Kindern, Frauen, Greise, Räder, Wägen, Automobili. Zu 100 u. 1000 ging das durcheinander. Um 3 Uhr erschien der Präsident, lebhaft acclamiert von allen Seiten! So oft eine Dame vorüberfuhr, schrien einige Spassvögel: »Vive Madame Loubet« etc. Gegen 4 Uhr marschierten wir mit der Musik in die Stadt, da keine Wagen zu bekommen waren. Um 8 Uhr langten wir zu Hause an! Aber über 8 Stunden auf den Füssen, abends noch getanzt u. Schnepfen tractiert (1.20 frcs.), halb tot ins Bett — aufgestanden um 11 Uhr«.

Jasno je, da se uz to i »doživljavalo«. Mladići negdje čuli, da su u Parizu žene divne i da ih u svako doba na svaki prst možeš dobiti deset. I sad da vidite tu jurnjavu za ženama i za »ženama« (»Na putu u Louvre svratih se u jednu krčmu, gdje sam pipo jednu krasnu Bretanjku — udatu — ali ne mari«), tu sunčanu i faunsku, ali smiješnu i uzaludnu jurnjavu mladih ljudi, koji se smatrahu neodoljivima, a skrasiti će — zna se — u prvom etablismanu za takve potrebe. Divni, ponositi, dvadesetgodišnji mladići! Oni su više gutali, a manje razmišljali, više ludovali, manje umovali. Nisu bili jako pametni, ali su znali, da su mladi, zdravi i kuražni, i time su se »štrekali«. O njima bi se moglo reći prema V. Hugou: »Ovaj je Tholomyès divan! .. Kakve pantalone! kakva energija!«

Ali ne! Nisu oni došli u Pariz po to, iako izgledaju kao da su ispali iz onog divnog poglavlja o grizeti, onog tako čovječnog poglavlja o mučenici Fantini! Da su znali ma i za jedan od strašnih uzroka, koji muškarca bacaju u mrak, a ženu u prostituciju, oni bi bili i život dali za progres. Spremni da neznalice počine i kakovu glupost, pripravni bi bili dati i glavu za svaki ljudski ideal. Jer gledajte te mlade Hrvate nad rakom čovjeka, koji je do piramida (i do Karlovca!) ponio ideale Velike Revolucije! To je gotova prostracija! Tako ne izgledaju »zločesti dječaci«! Oni se dive! »Čarobno«! je stalan uzvik u tom mladenačkom dnevniku. Sa koliko poštovanja i pobožne strave gledaju samo uspomene na toga svog Napoleona u Hotelu Invalidâ: njegovu čuvenu redingote grise, njegov šešir, sablju, krevet, kaput; ili njegovo posudje i lišće s groba na Sv. Jeleni u Musée Carnavalet! Gledajući u Théâtre de la République komad »Napoléon« — Makanec je za predstave plakao »ko bedast od ganuća«.

Zlatni su bili ti mladi hrvatski romantici! Kad stigoše na jednom kratkom izletu u Dieppe, na obalu Normandije, a pred njima puklo more, široki Atlantski ocean — »zapjevasmo oduševljeno dvije hrvatske pjesmice«. Sigurno je, da su u to vrijeme iskreno prezirali hrvatske profesore. Zato će jedan postati kasnije profesor na nekoj zabačenoj gimnaziji hrvatske provincije. Još je stalnije, da su iz dna duše mrzili hrvatske velike župane. Zato će drugi postati kasnije velikim

županom u nekom gradiću Bosne. Istini za volju valja priznati, da će prvi biti bačen iz službe, jer je na saborskim izborima glasao proti tiraninu banu Khuenu. Drugi će morati napustiti velikožupansko mjesto, jer se malne potukao s vojničkim komandantom, koji je dao najuriti i konjicom pregaziti mirne hrvatske manifestante.

No gdje je još to?

Sada su u Parizu. Pariz je za njih prizor, koji će oni ponijeti sa sobom. Upoznali su neke strane ljude (bez primjedbe); pili s Francuzima, Srbima i Grcima iz Stambola (»grozno«); slušali »Fausta« u Velikoj Operi (»divno«); Massenetovu »Cendrillon« u Opéra Comique (»božanstveno«); vidjeli iluminirani Versailles (Fontaine lumineuse!); posjetili groblje Père-Lachaise (»spottet jeder Beschreibung«) i odmah poslije toga jedan od onih spomenutih etablismana (».. am Boulevard Sébastopol, spottet ebenfalls jeder Beschreibung«) — — jednom riječi: »dečki došli v Pariz, da vidiju Pariz« — pa su ga i vidjeli. Bura njihove mladosti ostavila je svoj atom u trepetljivosti toga Babilona. Babilon će ostaviti električnu iskru u trepetljivosti njihove duše. Oni će zauvijek ponijeti sa sobom ovo nešto svjetlosti. Oni će imati na što da se sjećaju.

Za nas oni imaju značenje po tom, što je jedan od njih — kao djak — ispisao u Parizu nekoliko stranica notesa

Jedne večeri bili su djaci vrlo uznemireni. Ujutro toga dana stiže im brzojav, da će uveče doći iz Ženeve Leonov brat Gustl, u literaturi poznati A. G. Matoš, najveseliji od braće Matoša, već šestu godinu odsutan od kuće, vojni bjegunac i avanturista, legendaran po feljtonima i svojim tragičnim i veselim doživljajima. Mladići bi bili silno veseli, no s jednog su razloga bili veoma uznemireni. Život je, kao obično, šumio u toj kući zloglasnoga Faubourg Saint-Antoine, kraj njihova stana šuljahu se u svoje spratove »sve nekakvi sumnjivi ljudi, tišleri, šusteri, šnajderi«, no oni nisu ništa od svega toga zamjećivali, jer su samo čekali. Medjutim — čujmo iz prvog vrela, kako je A. G. Matoš stigao u Pariz (ovo je završetak Makančevog dnevnika):

»*6. januara.* Danas sam bio na Eiffelovom tornju, da se još jedamput naužijem Pariza. Leo je dobio brzojav, da veceras dolazi Gustl. Kako nismo znali, na koji kolodvor da idemo i točno vrijeme dolaska, to smo ostali kod kuće, jer je on imao našu adresu. Navečer nas prenerazi extra izdanje lista Patrie, da se u Juvissyu nedaleko Pariza dogodio sudar vlakova i da je mnogo ljudi stradalo životom. Problijedili smo, jer je Gustl mogao biti u tom vlaku. Medjutim — kasno u noć začula se neka lupljava, kad eto ti Gustla — ko pravi bohem sa nekakim perom na šeširu, mršav, upao, oči umorne, ali izvanredne volje, premda nije cijeli dan ništa jeo osim jedne kore žemičke, koju je jedan putnik ostavio u kupeu. Imao je svega 50 santima u džepu, stoga je prvo njegovo pitanje bilo: »Dečki, koliko imate penez?« Leo je imao 2 franka — ja deset! »No, to je više nego dosta — ja vas sutra pozivam na obed i večeru,« reče Gustl. Pripovijedanju nije bilo ni kraja ni konca. Pričao nam je, da je u Švicarskoj proživio krasne dane, ali zadnje vrijeme ostao je bez ljednog santima, te je u jednom tjednu tri put promijenio stan, dok nije ostao sa 2 franka gotovine. Od toga je još platio večeru

jednoj prijateljici, koja mu je na uspomenu dala svoj šešir — čemu smo se mi grohotom smijali, jer je doista bio ženski šešir, kojeg je imao na glavi. Veli, da se je tako žurio na kolodvor, da je zaboravio obući drugu čarapu, te je nogu zamotao u O b z o r, i hvalio se, kako ga dobro služi. Kad je skinuo cipele, koje su izgledale kao zgažena žaba, vidjeli smo zbilja ostatke O b z o r a i pola uvodnika na njegovim nogama. Stoga su mu — reče — noge teške ko olovo! Pripovijedao nam je još bezbroj svojih doživljaja, i tragičnih i veselih, a nato je popio pola lavora vode kao potočni konj. Njegov kofer je bio unikum. Jedna zamazana košulja i sva sila knjiga i manuskripata, kako on veli »od velikog zamašaja«. Htjeli smo pregledati te papyruse, ali on ne dade, jer to nije za obične smrtnike i bogataše, koji imaju 12 franaka u džepu.

Ujutro je bio l e v e r. Prekopo je naš veš — od Leona uzeo zadnje čarape, od mene gaće i košulju i psovao još, da mu je prevelika. Od portira je posudio šešir, i u takvom adjustirungu odosmo u grad. Putem je kod svakog otvorenog dućana stao i pitao, šta košta to i to, a pri tom uvijek probao voće ili pečene krumpire, i dok smo došli u Quartier Latin, rekao je, da je sit, a mi nek idemo — —. On ode u biblioteku i reče, da ga navečer čekamo u Amb.guu, gdje se davala »Légion étrangère«.

Poslije toga odosmo u nekaki opskurni lokal, gdje je Gustl nekake delikatese naručivao, a onda rekao, onako en passant, da ide van, i nije se više vratio. Taj vic koštao me 6 franaka. Nato odosmo na predstavu. Gosti sjede u košulji, šestorica muzikanata fingiraju glazbu, a dvojica pušu u nekakve bombardone, čime bi imali ganuti publiku. Krepavali smo od smijeha, jer je Gustl svaki čas glasne primjedbe pravio, čemu su se zadnji redovi slušača smijali, a prvi psovali. Jedva sam čekao, da se svrši, a zatim odosmo umorni kući. Putem je Gustl pravio komedije i svakog prolaznika duboko pozdravio, čemu se je Leo užasno smijao. Kad smo došli kući, upustio se Gustl sa portirom u pregovore, da mu posudi krumpira za večeru, ali ovaj nešto promrmlja i zatvori prozor.

9. augusta. Ustali smo vrlo kasno. Gustl otvorio prozor i držao govor Geniju Pariza, kojemu su krila začadjena, a noge pune kurjih očiju. Oko 10 sati odosmo se slikati. Fotograf nas je sumnjivo gledao, osobito kad je Matoš molio, da mu jednu lijepu fotografiju proda, jer da je to njegova bivša zaručnica. Fotograf nije htio na to da pristane i jedva smo se s njim nagodili. Htio nam je uklepati 12 slika, a mi smo uzeli samo 3. Poslije podne otidoh na Gare de l'Est — Gustl mi je izmijenio neke stvari, čemu se Leo smijao ko lud, i tako u neprestanom smijehu i komedijama oprostih se sa Parizom i Gustlom, koji me je još prije polaska vlaka napumpao za 5 franaka i svečano obećao, da mi ih nikada ne će vratiti, osim ako ih bude kada imao, u što ja opravdano dvojim.

I tako prodjoše ferije 1899. u ugodnom društvu i veselom raspoloženju. Koncem augusta vratio sam se kući. Preko Beča, Pešte i Zagreba u Sarajevo, gdje sam ostao do 10. oktobra, a onda u Beč natrag u zadnje godište . . .«

Za desetak dana otputuje iz Pariza i Gustlov brat Leo, pošto su u zabavi i veselju potrošene bratske zalihe.[4]

[4] A. G. Matoš Vladimiru Tkalčiću, Pariz 23. VIII. 1899.: »Zbog Leona, koji je 21. o. m. na moju žalost otputovao, nisam ti mogao odmah odgovoriti. Danju se išlo po muzejima, noću se zabavljalo ili po kafanama i šantanima ili kod Weissea, našeg poznanika slikara. I sam ćeš si lako predočiti, kaki mora da bijaše naš život! Bilo pa bitisalo. I opet sam sâm.«

A. G. Matoš osta u Parizu sam. Napisao je u tih par dana dva članka za N a d u (sarajevsku), a 23. augusta, noću, baca na papir početak novele C a m a o.[5]

Tri mlada Hrvata u Parizu 1899.: Leo Matoš, Alfred Makanec i A. G. Matoš.

Foto J. Diamant, 87, Avenue Ledru-Rollin, Paris.

[5] Ibd.: «. . . U neku mi je ruku milo, te je Leo otišao u Beč, jer nisam mogao raditi. Jedva jedvice nadrljah za Nadu dva članka. Još večeras se bacam na svoju novelu Camao.«

NOVAK SIMIĆ:

SANJARI

Slikari smo tuge: nečeg čega nema.
Krv je naša iz ljiljana tkana
a život je plava grana jorgovana
razasuta žudno nad mrtvačke rake.

Zaželimo uvijek planinske proplanke
kad večernje sunce pozlati vrbake.
I sve su želje mirisne i tanke.

Pa ličimo tako na umorne starce
što ih mladi samo djevojački bez,
otišli namjerno od te gadne jave
tražeći svagdje sna rumeni vez.

OLINKO DELORKO:

ŽIVA LUTKA

Rudasta ko janje, osmijeh joj na licu,
naivnost joj cvjeta na usnama draži,
živu, malu bebu anđeli sa strana,
netaknutu jošte čuvaju od laži.

Ona voli cvijeće, jer je cvijet i sama,
zubi joj se svijetle bjelji i od snijega,
moleći se skvrči pod plahtama nježno,
obuzeta strahom uvijek je kad lijega.

Cio dan provede uz gumenu loptu,
lice joj se vedri rumeno od smijeha,
leptiri su putem njenoj igri svita,
koja je, ko pričest, daleko od grijeha.

Milo joj se bijeli čista opravica,
kao meko perje na krilima ptice,
pogladi l' je čija ruka preko lica,
ona glavu skloni, spusti oči nice.

Usnije li štogod, uvijek je u šumi,
princeza u svili, voljena madona,
cijeli krug je njenih sitnih želja:
porculanska lutka i doza bonbona.

IRINA ALEKSANDER:

PROZORE ŠIROM!

(MISLI O UMJETNOSTI.)

»Ako se naslika buldog, posve sličan naravnom, onda imamo jednoga buldoga više na svijetu i s time se ne će čovječanstvo obogatiti«.

(Goethe.)

Naši osjećaji neminovno zaostaju u svojem razvitku. Naše se oko ne može odmah da priuči na novo, ne može odmah da zapazi, progleda i ocijeni ono, što se rađa u rušenju i izmjenjivanju. Oko se mora priučiti na tamu, prije nego zapazi bjelasave konture prozora. Uho pak na tutnjanje, da uzmogne raspoznati pojedine zvukove. Osjećaji se moraju istrgnuti iz vlasti prošlosti, dobro poznate i ugodne, da bi shvatili novo i neshvatljivo. Mi sa svim svojim ćutilima zaostajemo, razvijamo se bez žurbe, priučujemo se, snalazimo se, prilagođujemo se.

Dešavaju se revolucije u umjetnosti, ali se ne dešavaju, nisu se desile, u čovječjim čuvstvima i ćutilima. Život ide mirno po utrtom putu, teče i taj se put zove kolotečinom. I odjednom — dan — neočekivan, nagao, — ludi dan nekog neviđenog proljeća. Svi se nasipi ruše, i nesuzdržljive se vode strovale, razlijevaju se, odnose i ruše sve na svom putu. To je revolucija — duha, umjetnosti, proljeća, čega bilo. To je prirodna sila, elemenat, zar mogu da ih stignu naša ćutila, naše oko koje nije naučeno na nova sunca, naše uho, koje ne raspoznaje zvukova u tutnjavi. Pravi umjetnik mora da iznađe u tutnjavi tih voda, u povodnji tih proljeća, u kaosu tih ura, treptaja, sunca i tama ono što ne vidimo mi, što ne možemo da zapazimo, što je za nas istom kakofonija zvukova, linija i boja. Pravi će umjetnik naći, zapaziti, čuti i predat će nam na platnu, drvu, u pjesmi i na kamenu. A mi? Mi ne ćemo vjerovati! Mi živimo zato, da ne vjerujemo ničemu, što bi dolazilo izvan granica onoga, od čega živimo. U toj nemudroj sofistici neka se svatko snađe kako zna. Mi ne vjerujemo: tako nisu stvarali jučer, to se jučer nije nazivalo umjetnošću Šarlatani! Varalice! i t. d. i t. d.

vidjela u prirodi. Mme Iks voli prirodu kao na slici. Vi fućkate na zadovoljstvo Mme Iks? Za koga vi stvarate? Čije vam je potrebno priznanje? Mme Iks voli naslikani pejsaž onakav, kakvog je ona vidjela u prirodi. Mme Iks voli prirodu kao na slici Vi fućkate na zahtjeve Mme Iks? Pa čije vam je potrebno priznanje?

Slikari, pjesnici, muzičari, stvarajte, kako hoćete, kako umijete! Samo nemojte obogaćivati čovječanstvo buldozima — čovječanstvu su

potrebna umjetnička djela! Umjetnost ima visoke odgojne zadaće, njezina je bitnost — iskrenost, stopostotna humanost, njezino je zvanje, da bude sredstvo odgoja, umjetnička propaganda, a ne gruba agitacija. Vaš je buldog, fotografiran po naravi, neumjetnički, on je grub, u njemu se ne osjeća umjetnik koji ga je stvorio, već lajući buldog, koji je služio za model.

Stvarajte ne za Iks, već za milijone iksa — za jednog — sa sto milijona glava, kojemu je ime čovječanstvo. A čovječanstvu nisu potrebne fotografije buldoga, njemu je potreban glas umjetnika, megafon epohe, u kojoj živi.

Još je Goethe rekao: »Alles Gescheite ist schon gedacht worden; man muss nur versuchen, es noch einmal zu denken«. Zamisliti se nad starom, ali značajnom idejom ponovno, promisliti je na svoj način, to će reći dati ljudskom umu mogućnost, da zaviri u novi, dotle neviđeni kraj tamne tajne svijeta.

»Alles Gescheite« o umjetnosti je promišljeno, a ipak nije suvišno o tom pisati i misliti sveudilj.

Svaki dan naše epohe stavlja pred umjetnost nove zadatke, nove zahtjeve. Osnova svih tih zadataka, svih tih zahtjeva, svih definicija umjetnosti: to se ne mijenja, jer u svakoj dotičnoj epohi izvire logički iz prirode stvari, pojmova i situacija te epohe. Može biti varijanata, upotpunjavanja i tumačenja, ali ne može biti oštrog razilaženja.

Evo nekoliko osnovnih teza:

»Umjetnost je poznavanje života... Ona kao i nauka spoznaje život. I jedna i druga imaju isti objekat: život, zbilju. Nauka analizira, umjetnost sintetizira, nauka je apstraktna, umjetnost je konkretna; nauka se obraća umu čovjeka, a umjetnost njegovoj čuvstvenoj prirodi. Nauka upoznaje život pomoću pojmova, a umjetnost pomoću likova u formi živoga čuvstvenoga shvaćanja«.

»Kad bi umjetnici počeli praviti »stvari« kao što postolar pravi cipele, a stolar stolove, umjesto da u kaosu suvremene misli glasno propagiraju svoje ideje, njihova bi umjetnost morala ostati ravnodušna prema najvećoj umjetnosti — poznavanju i građenju života.

Umjetnost proučavanja i upoznavanja života nije pasivno gledanje, ona je jedan od glavnih elemenata umjetnosti građenja života. Voljni momenat u procesu proučavanja jest usredotočenost pažnje i djelatnosti na prirodu proučavanoga objekta.

To su osnovne teze. One si ne protivuslove, naprotiv! Svaka kasnija razvija i upotpunjuje prethašnju. Svaka nova povećaje broj dokaza jedne očigledne istine: umjetnost ima velike zadaće, ona mora tražiti nove puteve, nove izvore i nove ciljeve. Umjetnost radi umjetnosti nesuvremena je, umrla je s pojmom umjetnosti kao naslade. Umjetnost oponašanja prirode nije nikom potrebna kao ni fotografija buldoga. Naš je vijek vijek grozničavog zidanja — traže se ne samo zidari, graditelji i radiotehnici, traže se i slikari, pjesnici, muzičari i kipari. Ako zidar mora da nauči u ovom vijeku, kako će obući u beton

željezni skelet kuće, graditelji, kako će dizati domove, koji će odgovarati zahtjevima higijene i svrsishodnosti, elektromehaničari kako će zaslijepiti mutne i od petroleja suzne oči lampa — zar smiju umjetnici ostati ravnodušni?

Zar smiju da poklanjaju svoje stvaralaštvo intimnosti i nasladi?

»Izmijenjeni lik socijalnog bitisanja mijenja i lice umjetnosti — nova vremena — nove pjesme«.

Neka nam bude dopušteno navesti veći citat, čija je vrijednost značajna i aktuelna.

»Nauka i umjetnost sastoje u projiciranju svijeta na neke koordinate. Razlika forme samo je razlika koordinata. Sve su realističke forme samo projekcije na nepomične plošne koordinate Euklidova svijeta. U prirodi tih koordinata nema. Nema ni toga ograničenog nepomičnog svijeta, on je — uvjetnost, apstrakcija, nerealnost. I zato je realizam nerealan: neizmjerno je bliže realnosti projiciranje na dinamične krive plohe — ono što čini i nova matematika i nova umjetnost. Realizam — ne primitivni — ne »realia«, nego »realiora« — sastoji u pomičnosti, u krivulji, u neobjektivnosti. Objektivan je samo objektiv fotografskog aparata.

Osnovni su znakovi nove forme: brzina kretnje (sujeta, fraze), ona krivulja, ona dinamika; i to nije slučajno, to je posljedica novih matematskih koordinata.

Novu formu ne mogu svi da razumiju, za mnoge je teška? Moguće. Ono, na što smo se priučili, ono banalno, dakako je jednostavnije, ugodnije, intimnije.

Veoma je jednostavan Euklidov svijet, i veoma je zamršen Einsteinov, a ipak se ne možemo više danas vratiti Euklidu.

Nikakva revolucija i nikakva hereza nisu intimne i nisu lagane. Zato jer je to skok, jer je to prekid mirne evolucije, a svaki prekid je rana, bol. Ali treba da se ranimo: većina ljudi boluje od nasljedne bolesti sna (entropija), a tim bolesnicima ne smije se dopustiti spavati, jer je inače posljednji san — smrt.

Ta se bolest često pojavljuje kod slikara, kod pjesnika, t. j. sito zaspati u jednom izmišljenoj i višeput usavršenoj formi. I nemaju moći, da se rane, da prekinu sa milim, da istrče iz intimnih odaja, koje mirišu na lovorov list, i potrče u čisto polje, da tamo počmu iznova.

»No živom živjeti danas kao juče, i juče kao danas, još je teže«. (Eugenije Zamjatin.)

Malo je junaka, koji bez straha gledaju na svježe rane, koje se još puše. Malo je junaka, koji mogu da istrče iz naviknute intimnosti, kojih ne uznemiruje krv, koji ne kriče od boli.

A o takvim junacima, o maloj skupini, hoćemo evo da govorimo To je mala grupa likovnih umjetnika. O njima se govorilo, pisalo, šutilo, psovali su ih, hvalili, gledali njihova djela i okretali im

leđa začuđeno. Zar je to važno, kako su se prema njima ponijeli. Ukusi su različni. Debatirati o ukusu isto je što i crpsti sa rešetom vodu. Važnije od onoga, što oni stvaraju, jest *kako i zašto* stvaraju Važniji je od pitanja, što hoće da dokažu, fakat njihovog postajanja.

Činjenica je to, svima poznata, da postoji skupina likovnih umjetnika »Zemlja«.

— »Zemlja?«, pitanje iz publike, tä o »Zemlji« se pisalo čak i previše. Bilo je i reklame, bila je i izložba. Ta se zatvorila, nešto je prodano, nešto, (ono naročito ludo) vratilo se u njihove ateliere. O »Zemlji« je nesuvremeno govoriti.

Da, o zemlji ćemo govoriti. Previše ne će biti nikada za tako važne i vrijedne činjenice. Zbog reklame se ne smije koriti; tä ona je »pokretač trgovine«, ona je čak i pokretač ideja.

— Ideje se mogu prodati? — drugo pitanje iz publike.

Odgovor: To nije važno, važno je, što ih treba narinuti. Treba, ako su iskrene, vrijedne, stvarne. I ako je zato potrebna reklama, dobro, neka se upotrijebi i to sredstvo

Upravo zato, jer se zatvorila izložba, i jer je nešto prodano, a nešto (ono naročito ludo) vraćeno u njihove ateliere, — suvremeno je i važno da se o njima govori.

Ne smije činjenica, da ta skupina postoji, ostati samo činjenicom desetodnevne izložbe u salonu Ulrich, ne smije samo ostati činjenicom, na koju se žaboravi na dan otvaranja naredne izložbe — bilo to izložba slika, plemenite stoke ili automobila na Zagrebačkom Zboru

Ta je činjenica značajna, dostojna priznanja, pomoći i trajnog postojanja, jer je njihova umjetnost naša, za nas — ne za nas pojedince, nego za nas skupno.

Njihova je povijest kratka. »Zemlja« ujedinjuje sedam slikara, dva kipara i jednoga graditelja. Oni su se ujedinili, da zajedno traže nove puteve, nove forme likovnog izražaja, novu tematiku za svoje stvaranje, novu umjetnost, koja će sintetizirati njihovu zemlju. Ta njihova zemlja njih je krstila tim priprostim i jasnim imenom.

Ako umjetnost nije više objekt naslade, nije više igra boja i linija radi njih samih, onda ima pravo Zamjatin, tvrdeći, da se mora istrčati iz intimnih odaja i u čistom polju početi iznova. I ako je tome tako, onda kuda mora da bježi suvremeni umjetnik u ovoj zemlji, u čas, kad je istrčao iz sredine umjetničke intimnosti Zapada? Iz one umjetničke sredine, gdje miriše lovorov vijenac, cvjeta neoklasicizam, čuje se zadnje podrigivanje impresionizma, hara umjetnost radi umjetnosti, i vene mrtvorodeni eksperimentalni surrealizam. Kuda da potrče? K sebi! U svoju zemlju, da u njoj i njezinim potrebama, u njezinom socijalnom organizmu kažu njezinim riječima njezinu volju. Ne govorim o nacionalnoj umjetnosti, o narodnjaštvu, jer umjetnost

pripada svima — umjetnički esperanto. I upravo zato, da ona bude umjetnički esperanto, treba da se u njega uliju osebine pojedinih zemalja i da u njemu nađu svoje mjesto i izražaj

Nepotrebno je kalamiti kod nas umjetnički Zapad sa svim njegovim izrazima i svojstvima, kao što je besmisleno kalamiti na našu domaću šljivu ananas očekivajući od nje ananase.

Zapadu i ovoj zemlji jedine su pojave u umjetnosti zajedničke: — labirint socijalnog izgrađivanja i lutanja po njemu sa zavezanim očima. Način, manira, forma, tematika, kakve se sada kultiviraju na zapadu, ne mogu da se organski spoje s umjetnošću ovdje. Naši umjetnici moraju da progovore u umjetničkom esperantu, a ne da budu statisti na areni zapadne kulture.

Obrativši se svojoj zemlji, »Zemlja« se obratila sebi — iskreno i radikalno postavila pitanje *Kako?* i *Kamo?* Neka svaki od njih odgovori na to pitanje na svoj način. Neka se još danas vide nesuglasice u njihovom odgovoru i stvaranju — oni će odgovoriti ispravno. Kud i kamo više junaštva treba da se postavi ovakovo pitanje. — Lako je naći odgovor, ako se ozbiljno traži. Ne ću da govorim o njima kao pojedincima, njih je deset, a ipak su jedno — »Zemlja«. Njihova su imena: Augustinčić, Grdan, Hegedušić, Ibler, Junek, Kršinić, Mujadžić, Postružnik, Ružička i Tabaković. Tko će od njih proći prvi put od starta do cilja, pokazat će vrijeme. Glavno je, da oni ne stupaju po komandi, oni trče svaki u granicama svojih sila, a najvažnije je, da su dinamični.

Ne zaustavljam se svijesno na rasuđivanju umjetničkog stvaranja pojedinaca u »Zemlji«.

O tom se mnogo i svakojako pisalo. Nije sve bilo uvjerljivo, ali je sve bilo autoritativno. Zar nije svejedno, da li je Postružnik »melankolik«, kako je pisao jedan, ili »vedar majstor i optimista«, kako je pisao drugi? »Zemlja« je našla u svojoj zemlji važne i vrijedne motive za svoje stvaranje, preže da nađe nužne forme da to izrazi, nastoji da stvori vrednote s kojima će uobličiti svoju sadašnjost, uspjela je da postane suvremenom i važnom, a svojom si je dinamikom osigurala trajnost života.

Umjetnost poznavanja i građenja života ne smije da ostane puka riječ, ona mora da progovori djelom. Neka oni zidaju nova zdanja, neka utiru nove puteve, neka kažu *svoju* riječ u sveljudskom esperantu umjetnosti, neka odgoje sebe za nove zadatke umjetnosti, a nas za novo shvaćanje.

Oni su učinili već vrlo mnogo — prozore su širom otvorili i pustili su svježi i drzoviti vjetar novotarije, da pohara po odajama intimne umjetnosti, one koja miriše na banalnost i lovorov list.

IZ TAMNIH DANA

(ODLOMAK IZ VEĆE CJELINE.)

I nasta jednoga dana u Kutu strava kao nad ponorom: stegnulo je oko srca i oko grkljana. Zažutilo se od proglasa, sve pita: što je to?, a kad se otisnulo jekom od bubnja, posta jasno — car hoće, da se u rat ide.

Tko je gledao, taj se i nagledao, a tko nije, neka vidi.

Vjetar, vitkiji od zmije, zavukao se iza proglasa pa ih oblo napuhao, a slova zaigraše u očima mračno. Usta se ne otvarahu, jer riječi postadoše suvišne. Samo su srca rasla grozom i oči čudom. Jedinom se nerazumnom pijetlu prohtjelo, da ga čuju: gromko zapjeva nasred praga, ali ga kamen pogodi i on pijano otetura. Pas osta bez jela, a gladna se mačka zaputi na miševe. Taj su dan zaboravili pomusti kravu i lakomo tele od mlijeka šiknu proljevom.

Netko, uzdignuvši ruke pred svojim pragom, zavapi kao da glumi očajnika. To je njemu sišlo niz krov sunce, koje ravna poljima, i odvelo ga tajnom stazom mašte, gdje žita zore. Tu se tuga prometnula u zrnje, nabubrila u klasje i zašumila nad zemljom, postavši valom.

Drugi, koji se žurio, zasta u hodu, dirnut uspomenom. Njegove su oči, svijetli veo preko stvari, potamnile i oko njega se stvorio krug jeze: dolaze mu u vjetru s pašnjaka klepke, i on vidi nevidljivim okom, kako priroda, zelena krava, okićena zvončićima siše mlijeko iz trava i trese rutavim vimenom.

Treći, pred novom kućom, otplovi niza sjećanja u prošle dane, kad su jele padale za krov taj i za brvna ta. S nesigurne plohe sadašnjosti gleda sebe u prošlosti, kako ore, krči, kosi. Gle, samo je tomu gospodar, čega više nema! Ovo života, što je u njemu i što je još pred njim, nije njegovo! Bože, samo se u prošlosti živi!

Tako je bilo, da se ne zaboravi.

I još ovako:

Užurbalo se selo, kao mravinjak dirnut štapom. Rađala su se čuvstva iz vrtloga, i što se osjećalo, bilo je mutno, što se gledalo, bilo je neshvatljivo. Svakom je bilo tijesno u sebi, a svima tijesno jednom kraj drugoga. Zemlja, igralište nekad, odmaralište i hraniteljica sada, učini im se u tami bespuća hrptom neke nemani, koja ih nosi u propast. Dugo udaraše bubanj, i mišljahu već: on ne će nikad prestati.

Župnik je stajao pred svojim stanom, ispred bijeloga zida. Držao je sklopljen molitvenik u spuštenoj ruci, lijevoj, a desnom je zaklanjao oči, jer je bio slaboga vida na suncu. Zbog bijele pozadine zida iza sebe on crn izgledaše mnogo veći: bio je naslikan na zidu u nadljudskoj veličini.

Govorio je preko ograde svoga vrta:

— Bog šalje teško iskušenje na ljude zbog njihovih zala. U crkvu se ne ide, na ispovijed se zaboravilo, tuđa je žena milija od svoje.

— To su se samo gospoda izmedu sebe zavadila i ništa više — vikne jedan iz hrpe. Nas se ništa ne tiče, što je netko ubio caru sinovca. Hrvatskoj nije ni kosa s glave pala.

— I zbog smrti jednoga milijoni nas moraju ići ginuti — doda drugi podrugljivo.

Za njim treći:

— Kad mi trebamo što, onda za nas ne znaju, a kad nas trebaju, onda nas nadu pa da se i u špilje zavučemo.

Župnik je slušao i ispravljao:

— Nije tako, ljudi. Samo sebe vidite. Car je svoju vlast dobio od Boga, i da nema njega, svaki bi dan bijesnio rat: otimalo bi se i klalo — sve bez suda i bez pravde.

Tako je govorio župnik u Kutu, kad je bilo tamno i kad je trebalo posvijetliti.

Ljudi su ga ostavljali. Na kraju je ostao sam, crn pred bijelim zidom.

Ljudi su odlazili, osjećajući svoja tijela kao mirise, koji su najprije bili skriveni, a onda odjednom opiše. Kuda bi se moglo s njima pobjeći, i pred carem i pred župnikom, pa ih uživati slobodno, darujući ih samo ženi u ljubavi i djeci u radu? Zemlja je privlačila kao magnet i bilo je teško. Bio je nerazumljiv polet drveta u visinu, bio je nevidljiv oblak, koji je visio nad brdom, raskrivši se suncu gol. Samo se toranj visoko u zraku osjećao hrabrim i nedohvatljivim, i dim iz dimnjaka, koji je naglo rastao u veliku krošnjatu lipu. Voćnjaci su disali u hladovini. Iza njih je bilo savito nebo: rumene jabuke i plave šljive.

Toga je dana zvao bubanj i Josu Lukina, jer nije trebalo poimence pozivati. Počeo je da se sprema, a pomagala mu je žena i sestra.

— Još ovu košulju, topla je, dobro će ti doći — nudi mu žena.

— Ne trpaj, ta ne odlazim za vječnost — brani se on.

— Tko zna, kad će vas pustiti kući, a zima nije daleko — pravda se ona.

— Pa poslat ćeš mi, ako bude trebalo — odgovara on, i misli o sebi u prošlosti. Nekad mu je pristajala domobranska bluza kao oficiru i gradske su sluškinje poglédale ispod oka na nj. A kako će mu pristajati ova nova, koja ne će biti za paradu? Možda će ga one tri zvijezde pod vratom, koje su ga vodile nekad tako uspješno po gostionicama, drmešima i oko ženskih srdaca, odvesti ravno u smrt. Možda će mu žena hodati kao udovica selom u crnini i tek je raspikuća koji oženiti, da mu kuću suzdrži, jer se muškarci ne otimlju za

žene već jednom obljubljene i matere. Možda će mu se kamenjem nabacivati na djecu siročad, a na zov »ćaća moj« ne će se imati tko da javi. Jest, sve može da bude tako. Vrt će dalje cvjetati i nositi plodove svake godine, a njegove ruke, koje su ga digle, možda će sagnjiti u tuđoj zemlji. Gore će i dalje listati, oranice radati, vode bujati, svijet će i dalje biti lijep, a on će postati ružna hrpa kostiju, od kojih će jeza druge hvatati.

Takve su se misli dizale iz Josine duše i zanosile ga u žalost i izgubljenost. Žena je bezglavo teturala po kući i pitala za stvari, koje je već držala u ruci. Djeca su zaboravila na igranje i buljila u oca, koga je njihov pogled sjećao na nestali život. Pred prozorom se raskostriješila jabuka, zelena od lišća i crvena od plodova. Sestra Milka, koja je bila zaručena i kojoj je zaručnik imao da ode zajedno s Josom, zamotavala je masni sir u krpu i trpala ga u torbu. U limenom se satu micalo vrijeme: zarđala se kazaljka vukla u krugu i sve se više približavala brojci, s koje će ujesti kao zmija.

Tako je bilo i u kući Franinoj, i u Stipinoj, i u Tominoj, i u Markovoj: zgusnulo se u sobi pa guši. Oku je sve sivo, opipu mrtvo, okusu kiselo. Onda reče netko prvi: Sada treba ići. Za njim drugi, treći i redom svi: Treba ići.

I pošlo se, polako kao na sprovod. Sunce je ćućilo na lipi kao pijetao. Gledao je crveni pijetao pa mu je bilo čudno. Koga će sada zorom buditi? Kome će o podne govoriti: objed je? Kome će u suton kazivati: vrijeme je, da ideš na odmor? Selo se micalo prema svojem rubu, gdje je rastajalište. Rub, mali brežuljak, posta tako zid, koji je odijelio živote: jedne za klaonicu, druge za mučilište.

Napokon je na brijegu ostao samo pas: više njih. Nisu znali, na koju im stranu treba. Hoće li za onima, što silaze u selo u tamnim skupinama, ili za onima, što su odmicali prema tami gore i već hodali u sjeni nagnutog sunca. Tako su kucala pasja srca na brijegu, trgana na dva kraja. Kad je sunce zašlo, psi se vratiše u selo. U prozorima planuše luči: to su gorila kraj večere oko stola srca, bacajući sjenu na mjesto, koje je ostalo prazno.

Par dana iza toga stade nadolaziti vojska, pješice, jer je čitav kraj bio bez željeznice. Kut je bio nekako po sredini između garnizone i prve željezničke postaje, to će reći: bio je od svake udaljen oko 50 kilometara, pa je zato bilo u vojsci odlučeno, da će se u Kutu prenoćiti

Najprije banuše u selo odaslanici pukovnije, da traže i nađu krevete za oficire i vojnike, a staje za konje i mazge. Seljaci, mnogi otvarahu im nevoljko vrata, jer je siromaštvo skromno i ne pokazuje se tuđem oku rado. Mnoga se žena ustručavala da otkrije krevet, u kojem će spavati gospodin laćman. Trebalo je tumačiti, a one su to činile, kako su najbolje znale: Stid me je, poglavita gospodo, pred vašim svijetlim licem, ali stari moj — ne bilo ga! — nikako da se oduči od pušenja u krevetu, pa ga je, eto, bagušem onečistio. Nije to od buha, ja živa bila! . . .

Tako se zabijeliše na mnogim vratima nerazumljive riječi, skraćene. Samo se znalo: ili je za čovjeka, ili je za živinče.

Zatim drugi dan podvečer uze pristizavati vojska, dugačka tri ure po četiri momka. Vodio ju je osedlani vranac: on je oholo i samodopadno tapkao cestom, noseći na svojim leđima pukovnika, a u grivi upletenih ruža. Njih ubraše usput vojnici, jer je pukovnik rekao: Da mi veselije hoda, kad nema muzike. Ulazila je vojska, zibajući se u hodu. Bila je to dugačka lađa, koja prolazi ispred očiju, ruke, koje se razmahivahu u hodu, bijahu vesla. Blistavi noževi na ramenima, četiri po četiri, rezahu zrak i bol bez krvi stezaše srca. Tek u sumrak stigoše zadnji grobari, kuhari, ranari. Grobari sa svojim nosilima i lopatama izgledahu neopasni i dobroćudni momci, bilo je štoviše u njihovom neredovitom hodu nešto neprivlačivo i nejunačko, jer je njihova služba bila ružna: lopatama zagrepsti i sjekiricama križeve istesati.

Selo se ispuni vojnicima, kao košnica pčelama. Mnogi je krevet dobio po čovjeka, a mnoga jasla po konja ili mazgu. Prosula se s neba rosa, a iz grla ljudskih žamor. Puške se složiše u piramide, a telećaci na kupove Noge bolno osjećaju prevaljeni put i žulj na nozi žudi meke vate. Topli se večera u dubokim kotlovima, miris je rastopljenog sala neodoljiv i okrepa će dobro doći kao ljubav. Psima se stežu stomaci, oni oblizuju gubice i strepe od sreće koja će doći. Mazge izvlače krmu iz jasala, a konji pušu u korita puna zobi. Ljudi prolaze mrakom, pola sjene, a pola živa bića. U tolikoj vrevi ljudi čovjek postaje najobičnijom stvari i njemu se posvećuje najmanje pažnje: važnije je ranjeno kopito konja nego nažuljena noga pješaka, preče je popraviti kotač kuhinje nego poremećeni želudac vojnikov. Pomalo dođe i vrijeme večere: ljudi otpasani, gologlavi, bez bluza, bosonogi ili u jednoj cipeli, šutke ili uza šalu, kakva je već komu ćud, prilaze poredom ka kuhinji, tu kuhari prelijevaju kotlove u šolje, a vojnici malo podalje šolje u želuce. Kad se i to svrši, zaškripaše kosti u psećim zubima, a pera ili olovke u rukama vojnika: pišu se pisma, da je zasad dobro, hvala Bogu, i da će u buduće, ako Bog da, sve biti dobro. To rade samo oni, koji nisu iz Kuta, jer su domaći dobili dopuštenje, da prenoće kod svojih. Tako se još taj put našlo mnogo tijelo s dragim tijelom zajedno, i krevet, dvostruko topao, uzdrža želje budne cijelu noć. Lukin je Joso usnuo samo jednu uru prije uranka, ali je sanjao tako ružno, da se pokajao i za tu uru. Milka i zaručnik joj Frane ne usnuše nikako: on njoj sa svojom glavom na krilu, a ona njemu sa svojom na leđima — tako su ostali u ljubavnom snatrenju sve dok nisu zapjevali pijetli. Bila je to ljubav, koja je živjela više izvan tijela, u nagađanjima i slikama mašte, jer se njihova tijela još nisu poznavala. Tu je cijelu noć mjesec puzao nebom, kao krijesnica dlanom, a gore se ustrmile u visine i urodile obilno zvijezdama. Selo je spavalo privito uza zemlju kao dijete uz materine grudi, krijepeći se blagim snom, njezinim darom. Hiljade je grudi duboko disalo, a zemlja je iz vana slala svoj miris i blagoslov. Zemlja, za koju su pro-

glasili, da je teško uvrijeđena i da je treba osvetiti, šaptala je, kako nje ne može nitko uvrijediti niti je treba tko osvećivati, ali njezinog šapta nije čuo nitko.

Zora, koja se prosu s istoka kao miris, ispuni prostor kretnjama, glasovima, treperavim pogledima, nadama, očajima. Vojska pousta i opremi se: topla je juha s udrobljenim kruhom dala okrepe za daleki put, a zov zapovjednika i udar u bubanj povezali su noge u jedan jedinstven, divno žalostan pokret, kojega nije moglo ublažiti ni jedva rođeno sunce ni prisilna veselost onih, koji su odlazili. Činilo se, da je sve to mučan, znojem obliven san, kojim prolazi nedogledan red ljudi bez glave, po taktu nevidljive, a neodoljive volje.

Nekoliko dana kasnije zamutio se bio zrak: vjetar skinu oglase pa pojuri s njima i guskama niza cestu, prema rubu sela; tu srete poštara, pandura Franu, kako se u potkovanim čižmama bučno žuri kamenom cestom Nosio je zapečaćeni brzojav Kati iz Gaja, budućoj svekrvi Milkinoj. Javljao se žicom neki daleki grad, gdje se govorilo nerazumljivim jezikom, pa zato i nije nitko pismen razumio, što javlja. Istom kad dođoše do župnika, razmota on radoznalo papir, smotan u četvero, i prinese ga u zasjenjenoj sobi prema svijetlu. Dugo je šutio, gledajući u slova, kao da ih uči, a onda prošapće: smrt. Ta riječ za čas dobi krila i iz njegove sobe obleti sve selo. Nekoga, ranjenoga u srce, ostavi iza sebe u jauku; nekoga, zgođenoga u mozak, kako se hvata rukama za kose; nekoga, kako je zanijemio, zavjetovavši tek u mislima tri velike svijeće i jedno hodočašćenje čudesnoj materi Božjoj na Krasnu, da ga očuva od smrti u porodici.

— U Galiciji, na dno mora potonula . . . jecala je stara Kate odlazeći slomljena, kao da odnosi na rukama mrtva sina. Srce, kraj kojega je rastao, uznemirilo se i udaraše, kao zvono na uzbunu. Milka pade najprije trupom preko kreveta, rasuvši po njemu crne kose, koje se ustalasaše od trzanja tijela. Zatim izađe, ne kazavši nikome, kamo ide. Istom na polju netko je vidje, kako se žuri, a bez kabla, prema bunaru. Znalo se, što kani. Dostignuše je i vratiše kući, a onda odvedoše u rodbinu, da paze na nju, dok ne dođe k sebi.

Otada je smrt dolazila u Kut često: nekad žicom, a nekad na običnom poštanskom jednopregu. To jest, svako je jutro prolazila selom pošta, sastavljena od dva ćorava bića: goniča Filipa i kljuseta Lise. Kad stanu pred poštom, navrnu za njima, sve same žene i djeca, da prime vijesti, ako budu bijele, raširenih ruku, a ako budu crne, glavom o zid. Čekaju nestrpljivo one male kartice, što se zovu »Bojna pošta«, a koje im tako uvjerljivo svjedoče, da je živ, da je zdrav, hvala milom Bogu. Kad ih djevojke prime pa vide ili čuju, što je u njima, vežu ih koncima jednu o drugu i vješaju o zid, da načine od njih srce, kojemu se nadaju. Kad ono bude cijelo, okruglo onako kako ga slikaju na slikama, vratit će se ono drugo, živo, pa neka vidi, kako je ljubav vjerno čekala i kako nije jenjala. Matere ih spremaju u škri-

nje, gdje mirišu lanjske jabuke, neka kartica, koju je ljubljena ruka držala, leži u mirisima. Žene ih zabadaju za slike Bogorodice, jer je Mati Božja na nebu prva iza sina, pa da se brine za onoga, za koga joj se mole.

A kad dodu vijesti, zbog kojih se čupaju kose, poštarica ih ne izdaje odmah, već ih kasnije raznosi sama, da uz tugu donese odmah i utjehe, bar toliko, koliko mogu njezine ruke odvratiti, da se ne razbija glava o brvna.

I dok tako stariji čekaju, da Filip istrese svoju vreću i da gospa razredi pisma, djeca na cesti draže i vuku za grivu Lisu s one strane, na kojoj nema oka. A on srdito maše gubicom kao da će ugristi, no djeca su hrabra, jer se znalo, da Liso ne grize. On je bio blag, skroman i neugledne pasmine konjićak, kojemu je iz zubi virila starost, a u nogama ležao umor prevaljenih cesta, izrovanih, šoderom posutih, raskvašenih, uzbrdnih. Njegova je glava uvijek samo spuštena, i on je, ako ima gdje bar dlan trave, zadovoljan, da je može popasti.

Za sve to, što se zbivalo u Kutu, i svuda druguda, znao je car, pa je odredio, da se dijele potpore: za živu glavu, da bude pobuda za hrabrost, a za mrtvu, da bude utjeha u tuzi. Car je slao, bilježnik isplaćivao, a trgovac krao, kad je kukuruz vagao, pasji sin. Na donjoj strani vage, a na onoj polovici, gdje se stavljaju vreće, bio je kradom obješen uteg. Kruto željezo, da ga rđa izjede!

A još to nije bilo sve!

Bilo je i ovo:

Dođe da se zaželi svoje svoga, a za to je trebalo znati sastaviti molbu za »urlap«. Znalo se, kuda treba poći i što treba sobom ponijeti: još bi jutrom janje u staji zablejalo i vimenom se materinim tješilo, a već bi mu na večer pod strehom bilježnikovom visila koža, sa vunom okrenutom unutra i krvava oko vrata.

Tko je poslao molbu danas, rješena mu je bila istom za godinu dana, ali to je svejedno, glavno je, da je »urlap« bio odobren: zbog materine bolesti, zbog ženina poroda, zbog pomaganja u poljskim radovima. Tâ više se nije vraćalo natrag. Meko se spava na krevetu, koga prostre žena, da i njoj bude mekše, ili koga sestra namjesti, da se braco naodmara. Ugodnije pucketa drvlje na domaćem ognjištu, nego granata na Piavi; slađa je domaća palenta nego carska konzerva: rodna zemlja miriše bosiljkom, metvicom i kaloperom, a talijanska plaši škorpionom, zmijom i smrću.

Zovu komandanti natrag ekspresnim brzojavima, ali im se nitko ne odaziva ni pismom. Dolaze žandarske patrule, da love bjegunce. No dok žandari ulaze na jedna vrata, bjegunac izlazi na druga. Prvi pretražuju tavane, krevete, škrinje i staje, a drugi se utišao u žitu na potkućnici pa proviruje, kad će opet moći kući. Zato je već postalo zagonetno, tko to zapravo još ratuje: ta svaka kuća ima bar po jednoga zarobljenika u Rusiji, a po jednoga bjegunca s Piave.

Tko se pak nije mogao dokopati kuće po paragrafu, taj je izmislio način, kako se zaobilazi i paragraf i komandant i liječnik. Čekalo se.

dok ne bude premješten bataljon zbog odmora u zaleđe. Tu već nije bilo teško naći ženu s gospodskom boleščću, kad Bog nije htio da pošalje naravnu. Redom, sve jedan po jedan, prilazili su kradom k njoj, da im daruje malo svoje čudotvorne bolesti, koja spašava od smrti. Vraćali su joj za uzdarje zgužvane desetače, kolikogod je tražila. Gdje se nisu mogli sporazumjeti jezicima, sporazumijevali bi se prstima. I za dan-dva već se javljala posljedica: svi momci promokrili bijelo i prohodali široko. Doktori se snebivaju nad zarazom i šalju u bolnice, komandanti traže prinove, jarci zijevaju prazninom, a car je negdje daleko u zaleđu pa ne vidi, kako mu vojska hoda.

Tako je pomalo umirao stari zakon. Ono selo i oni ljudi, koji su prije poznavali samo dvije neizbježive zapovijedi: umrijeti i u rat ići, tada su se žilavo otimali obojemu. Oblasti su postajale nešto mrsko i suvišno, lična se volja čovjeka mučenog i izrabljivanog ustrmila protiv paragrafa i svaki se čas očekivao sudar. U toj općoj pomućenosti čuvstava i stari je Bog postao kolebljiv autoritet. Nije on bio više onaj Bog, koga su matere usađivale u duše djeci, niti onaj, koga pitoma priroda nameće u srca, već je to bio Bog, koga su oficiri i gospoda omrazila narodu. Bio je to Bog, koji se borio na čelu vojskâ i koga su regruti ubrzo poistovetili sa svojim kapetanom.

Svakog se časa očekivalo čudo. Jer ono zori, zori dugo, a onda naglo zalije grozom, kao čir gnojem. Svećenik je pjevao mise praznoj crkvi, žandari su se pomamljivali za seoskim ženama, općinski su pisari drijemali nad otvorenim knjigama, trgovci su cekine skrivali u podrume, jer se govorilo, da će papir izgubiti vrijednost, pravda je postala spora i nedostižna, đaci su mjesto u školu išli s marvom na pašu. Svuda je zapinjalo, a nije se znalo od čega. Svi kao da su u sebi mislili: zašto da se žurimo, zašto da se mučimo, kad je sve i onako za dan-dva. I kao da je negdje u oblacima lebdio skriven balon, iz kojega će se jednoga dana spustiti u selo čovjek, i donijeti mir: slobodu zemlji i lakši život svakomu.

A selo je bilo hrabro i nije se dalo. Žilava je i čudna ta hrvatska zemlja: nevolje je biju, a ona samo cvjeta, rađa i ne prestaje se nadati. Što na njoj izraste, slatko je, pa makar ga trebalo i suzom zalijevati. Dođu dani, kad se ujutro gucne samo šalica mlijeka, u podne se smekša vrućim maslom divlja salata, koja raste sama od sebe, po volji Božjoj, kraj puta, a u večer se okrijepi želudac kiselim mlijekom. Pa ipak se ne rogobori. Ako i jest nevolja, tvoja je. Sakrij je, ne otkrivaj se nikom, budi ponosan i vjeruj!

Bilo je mnogo, čega se treba sjetiti. Evo: Raspelo se nebo nad kućicama, što rastu iz zemlje kao kukurijeci, sve po nekoliko zajedno Suho je ono i bez kapi vode. Sunce s njega liže ognjenim jezicima pašnjake, siše bunare i podgriza žita. Bliješte nebom užarene ploče i oči se od njih odbijaju u hlad. Zemlja zjapi pukotinama. Ovce bleje i traže po škrapama vode, krave presušuju mlijekom, a ljudi posuđuju vode na lončiće. Kad dođe večer i kad se treba spremati na spavanje, upreže se kola i odlazi se tri ure daleko po vodu. Cijelu noć drobe

kotači pijesak, škripe jarmovi, zvone zvončići i pucketaju bičevi. Velike volovske oči svijetle u mraku: naprijed se odmata cesta, uvijek bez kraja, a otraga je mjesec, bijeli pokrivač preko leda. Uši naćuljene prema goniču na bačvi paze, da ne zvizne bič i da ne ugrize za trbuh, gdje je meso meko. Idu tako volovi kroz noć. Oni su vodari. Oni vodu voze, to zna svatko, tko čuje, bilo iza sna, bilo budan.

Neka ne ostanu nepoznate ni ovče patnje. Jedna je od njih rodila ono janješce, što ga je nosio na svojim ramenima Isus Krist, kad smo mali bili. Njih je snašla bolest, koja grlo izgriza i od koje se sva usta isprište, pa se umire od gladi. Dane i noći stenjale su one strpljivo na stelji, bijelu su pjenu iz usta otresale i u ognjici sanjale o travi. A kad nije pomogao ni vosak, rastopljen u vrućem ulju, ni trava šljez, ni sveti Ante u Letincu, koji je dobio čitav tavan vune, da ih ozdravi, one su umirale, hrabro i sabrano, ostavljajući iza sebe zelene proljetne radosti, i obijesti, kad su ih ovnovi tražili, i topline kad su im meki zubići vime draškali.

Ljudi su sve to gledali, i patili, uza svoje boli, i tude. Čitav je Kut bio velika rana. Sva su srca bila jedno i patila kao jedno. Iz Rusije su karte dolazile sporo, stare do pola godine. I tamo je bilo teško: u sibirskim šumama, u uralskim rudnicima, na ukrajinskim majurima, u odeškim tvornicama šećera A smjelo se samo pisati, kako Rusija dobro hrani, lijepo postupa i toplo oblači. Cenzori su pažljivo čitali i križali, ako je tko uzdisao. Lukin je Joso javio, da su ga operirali, da su mu nogu rezali, a nisu trebali, prokleti doktori, jer bi sama od sebe zarasla, ali je crvena tinta prešla preko toga i ostalo je samo, da su operirali, da su rezali, a nije se znalo što.

A nije nikako htjelo da prestane. Na zapadu se još uvijek rvala stara carevina s mladom kraljevinom. Slušali su u Kutu u večer, kad sve utihne, kako na zapadu tutnji i kako odjekuje nebeskim dolinama. Tada sav Kut izlazi pred kuće, lica se okrenu na zapad, pa bijela na mjesečini postaju kamena od straha. Samo živi srce, koje udara, i uho, koje ga sluša.

— Bubnja, kao da se pakao otvorio, kao da su svi đavli pobjegli na zemlju . . .

— A moj se već osam dana ne javlja! . . .

— Proklet bio, zbog koga je sve to! . . .

— Soča i Piava, vodom presušile, kolike su matere u crno zavile!...

— O sveti Frane, imenjače njegov, čuvaj mi ga! . .

— Ma kad bi se znalo, tko je to započeo, kožu bi mu trebalo živom rezati! . . .

— Evo, žene drage, već se i čuda dešavaju, a ljudi nikako da se opamete. Čule ste, što pripovijeda Miko mežnjar, da je sveti Lojze u crkvi jednu večer plakao. On ga je čuo, kad je išao zvoniti. Sjutradan mu je našao sva prsa polivena suzama.

— I ja sam to čula. Imam njegovu sliku u kući, pa sam odmah izmolila tri očenaša i tri zdravemarije njemu na čast i diku.

— Znate, što je onaj pogani učitelj razglasio? Otišao u crkvu, pogledao pa veli: Ljudi božji, tâ to kroz krov kiša promača i kaplje baš na kip svečev. A kad mu se mežnjar zakleo, da je čuo plač, znate što mu je rekao: Ma ti si, veli,baš onaj dan od mene otišao pijan kao zemlja ravno u crkvu, da zvoniš zdravumariju. Eto, tako se sramote i vređaju sveci Božji, pa onda još hoće, da im se Bog smiluje.

— Samo što često dobri moraju da plaćaju za zle. Eno vam Milke pokojnog Luke! Nekad ko jabuka, a sad da ti suze navru, kad je vidiš! Vodili su je pred mjesec dana doktoru, a on veli: To su živci. A to je isto ono, čemu mi velimo: udrilo je u glavu.

— Jadnica, ona je sad svoju bitku dovojevala. Sad joj više ne treba ni vijenca na glavu ni svatova, a ipak svaki dan bere po vrtu zimzelen i ružice za vijenac, te svakoga koga sretne, zove u svatove.

— Slušajte, slušajte, kako grmi! Bože sveti!

— Pakao! U ime oca, i sina . . . !

Dok tako na zapadu, u zemlji talijanskoj, grmi kao da su pukla sva vrata pakla, ljudi u Kutu, na cesti pred svojim kućama, tonu u tamu straha, u sebi osjećaju očaj, oko sebe prokletstvo. Rastu u njima nemiri, lomi se glas, sve su lične patnje u taj čas zaboravljene, kad se na zapadu ustrmila visoka smrt-kostur pod samo nebo pa im se ceri i poručuje: uzalud molitve, uzalud strah! Ja sam vaš bog! Svakoga želim vidjeti ovakvim kakva sam ja.

I premda su topovi nadvikivali srca, ona su znala praštati i ljubiti. Ovako:

Par dana kasnije tjerali su žandari Kutom pet talijanskih zarobljenika, koji su pobjegli negdje iz logora. Ljudi niski, gladni, na po bosi, kuštravi i poderanih odijela žmirkali su plašljivo na žene, djecu i starce uzduž ceste, kud su prolazili, vjerojatno misleći u sebi, kako bi ih ti tuđi ljudi žive pojeli, da nema žandara. Jedan je između njih bio bolestan i teško se vukao kao da je ustao sa smrtne postelje. Pred školom u Kutu sjeo je najprije na miljokaz, a onda pao u jarak kraj ceste, cvokoćući zubima i tresući se od neke groznice. Ljudi iz susjednih kuća, koji su se tu skupili, da vide te, koji se kolju s njihovom djecom i muževima, za čas su stali svojim licima pokazivati, kako im je bolest i tuđeg čovjeka razumljiva i bliska.

— Možda bi jeo, možda bi ga trebalo zamotati u toplo — obraćale su se žene na žandarskog feljbabu.

Vojnik je, zgrčen na zemlji i držeći se za trbuh, uzdisao: Madre mia !

— To majku zove — razumjele su žene odmah riječ, koju su tada prviput čule. Majka, jadna majka njegova! Ona ni ne sluti.

I za čas netko je donio jabuku, netko toploga mlijeka, netko ljekovitih kapljica. Svaki je vjerovao, da će od njegova dara biti bolje. Svatko je nudio, ćućnuvši uz bolesnika i donoseći mu lijekove pred usta.

— Madre mia, madre . . .

— Jadna majka njegova! A i mi jadne, jer možda i nas negdje tako zovu!

Cijelu se uru tako bolesni vojnik previjao, ne okusivši ništa. Kad su mu grčevi popustili, otišao je, jedva hodajući, sa svojom braćom dalje, ne kazavši nikom, kako se zove. Ako je živ, možda se sjeća Kuta, gdje su mu nudili jabuka i toploga mlijeka, kad su ga tresli grčevi. Možda bi se i pismom zahvalio, da zna komu.

To je bilo u proljeće, dva dana prije svetog Jurja. U Kutu su to dobro zapamtili, jer je bilo nešto drugo veće, zbog čega se to pamtilo.

Proljeće je provirivalo iz drenovih cvjetova i ljeskovih maca: dijete, što žmirka očima iz ljuljaške. Svaki će čas ustati i obijesno potrčati do svakoga grma, do svake voćke. Zarumeni se jabuko, zabijeli se trešnjo, evo i tebi, lipo, novih sokova! Zazeleni mi se, pašnjače, jer evo ti vodim goste: umilne janjčiće sa crvenim vrpcama oko vrata. Izidi čovječe, s plugom, prekriži se prije prve brazde i vikni jarmu: ajde, bilo rodnije nego lani!

Oživi sve, što si za život, jer ja sam proljeće!

Tako je bilo, kad su ono prolazili zarobljeni Talijani. A dva dana iza toga, na svetoga Jurja, netko reče prvi, ne zna se tko:

— Eno dolaze zarobljenici iz Rusije. Joso Lukin, Mate iz Gaja i Stipe iz Drage. Voze se. Već su u Jezeru. U Rusiji se više ne ratuje.

— Ako lažeš, proklet bio! — reče Ane Lukina, bojeći se u radosti da je možda ne varaju.

Sve se užurbalo, kao da se silazi s lađe na kopno poslije dugoga plovljenja. Svi otrše nešto s duše kao ružan san s očiju. Ustalo je bilo to jutro u gori, još nujno i neveselo kao i prijašnja, a kasnije se prometnu nad selom u dan vriskav i obijestan:

— Kraj je ratu! Jao, radosti, kako te dugo trebalo čekati!

I šepavo prohoda, i slijepo progleda, i nijemo propjeva:

— Evo nam mira!

Za pola ure stigoše kola. Joso Lukin side prvi, pa prije nego je napravio i jedan korak, da se počme zdraviti i grliti, pokaže na sebe:

— Braćo, oprostite! Otišao sam bio na dvije noge, a vraćam se, evo, na jednoj.

— Samo da je glava tu, glava moja! — primi ga žena ispod ruke i poljubi.

Cesta se isprazni, a oživješe dvorišta i kuće. Netko pita, kako je bilo, netko opet: a s mojim što je?

Dođe krava s paše nabijenih vimena, muknu veselo ugledavši gazdu i podanički ga onjuši vlažnom njuškom, umiljata se ovca krotko stisnu uz njega i liznu mu soli s dlana, a obijesno ždrijebe zavitla repom kroz dvorište. Dođoše još pas i mačka na poklonjenje te se pomiriše uz noge gospodareve.

Jasen na čelu kuće zapjeva uzdignutih ruku: Slava va višnji Bogu!

O S V R T I

ANTUN AUGUSTINČIĆ, kojega radove donosimo u reprodukciji, roden je 1900. u Klanjcu. Studirao u Zagrebu i Parisu. Izlagao u Zagrebu, Parisu, Krakovu, Varšavi, Pragu Zürichu, Novom Sadu, Filadelfiji, Barceloni i t. d., i t. d.

IZLOŽBE MARKA RAŠICE, VIKTORA ŠIPEKA I FRANCUSKE GRAFIKE.

One kod Ulricha, dvije su karike lanca — čini mi se — obligatnih godišnjih izložaba naših slikara amatera.

Amaterstvo u likovnoj umjetnosti dijeli se u dvije grupe: u amaterstvo produktivno i u amaterstvo neproduktivno na polju umjetnosti. U prvom je slučaju amaterstvo samo prelaz velikoj slobodnoj umjetnosti i kao takovo potrebno. Primjeri: Millet, Corot, Cezanne, Van-Gogh, Henry Rousseau. Oni su bili amateri prije nego li su se dali ozbiljno na umjetnost. — U drugom je slučaju amaterstvo diletantizam u svim mogućim oblicima, pa imalo ono naslov akademskog slikarstva ili ga ne imalo. Diletantizam u savremenoj evropskoj umjetnosti tako je procvao, da se lajičkom oku svojom plodnošću i nametljivošću pričinja kao jedina i prava umjetnost. Premalo je prostora da ovdje tretiram uzroke postanku diletantizma i njegovu simptomatičnost.

Izložbe Marka Rašice i Viktora Šipeka spadaju svakako u drugu grupu likovnog amaterstva kod nas, — amaterstva koje je diletantizam i ne zaslužuje naslov umjetnosti. Nažalost, ovaj diletantizam ima ipak pretenzije da pretstavlja umjetnost, zato sam obvezan da u ime umjetnosti uzmem stvar ozbiljnije.

Prije toga neka mi bude dopuštena mala ekskurzija: Kad bi naši likovni diletanti bili umjetnici, morali bi se složiti u jednu grupu i nastupati zajednički u borbi za svoja umjetnička načela, prosto zato jer su na istoj liniji. Međutim oni to nisu do danas učinili. Ne mogu se domisliti drugom razlogu, nego da žele kao umjetnici da ostanu osamljene veličine, jer šta bi inače sprečavalo da se slože Krušlin, Šipek, Rašica, Bužan, Račkl, Orlić, Hanzen, Đurić i t. d. To bi bio vrlo interesantan i dokumentaran salon, u kome se publika ne bi trebala truditi da traži uzalud prave umjetničke kvalitete.

Razotkriti diletantizam izložaba Rašice i Šipeka nije ni posve jednostavno, s razloga, što ne možete da ih usporedite ni s kojom likovnom formom. Na pozitivno postavljeno pitanje, moramo nažalost dobiti samo novo pitanje: »Zar je dosta, da se slika uljenim bojama ili akvarelom, pa da se zasluži naslov umjetnika?«

S negativne strane moramo zaključiti slijedeće: Rašica i Šipek ne rješavaju nikakvog likovnog principa, niti im je to na kraj pameti. Njih ne zanima ni likovna forma, ni prostor, ni linija, isto tako kao ni problemi svijetla i boje. Oni ignoriraju i slikarski valeur i materiju kao i princip dekorativnosti. Njihovi radovi ne pokazuju odlike ni jedne slikarske škole ni smjera. To nije klasika ni romantika, ni realizam. To nije ni kolorizam ni impresionizam ni plenerizam. Svakako to nije ni ingeniozno traženje novih puteva.

Bez obzira na te porazne zaključke, izložba Marka Rašice specijalno ne sadržaje u sebi nikakove humane note. Njegovo besciljno razbacivanje drečećim efektima boja ne daje nam naslutiti ni truna osjećaja za krajinu, ono ne apelira ni na sentimentalitet. Sadržaj mu nije ni priča, ni ilustracija, niti obično riporterstvo.

Viktor Šipek, za razliku, sav je u sentimentalnom riporterstvu zagorskog pejsaža, s direktnom željom da ga fotografira na vrlo polagani i nepraktični način, bez fotografskog aparata. Mislim da je svaka fotografija likovno dokumentarnija i bolja, nego li su to njegove slike Marije Bistrice, kuće Pavla Štoosa i svih mogućih ostalih kučića.

Izložba francuske grafike, u salonu Bačić, nije zadovoljila očekivanja umjetničkih krugova. Uza sve to, bila je informativnog karaktera i poučna za širu publiku. To nastojanje treba bezuvjetno pozdraviti i potpomoći jednom ozbiljnom studijom o francuskoj grafici, s osobitim obzirom na umjetnost Daumiera, Toulouse-Lautreca, Picassa i Masereela.

Đuro Tiljak.

IZLOŽBA NAŠE SELJAČKE UMJETNOSTI I OBRTA U HAAGU.

U »Pulchri Studio«, jednom od najuglednijih umjetničkih salona haških, otvorio je našu izložbu princ Heinrich i naš poslanik u Londonu gosp. Đurić. Aranžman izložbe preuzeo je prireditački odbor holandeskih gospoda. Naše delegatkinje, naučene da se naša seljačka umjetnost svagdje u inozemstvu prima sa interesom, bile su neugodno iznenađene rezervom, kojom su je primile holandeske žene. Kod otvaranja kovčega tišina i začuđene oči. Naš nasmijani cinober lecnuo je njihova ultramarinska srca. Ti trijezni, sređeni ljudi, priviknuti na svoje sivo nebo, sivo more, na svoje seljake u modrim odijelima sa malo varijacija; smeteni tolikom raznolikosti boja i forma naših vezova, stavljali su ih natrag pod poklopce. Trebalo je daná da ih opet izvade. Moguće iz besvjesne potrebe za našim suncem, našom radosti. Pomalo počele su im se stvari sviđati, pače su ih i zavolili. Rezultat je bio da je veći dio izložbe bio rasprodan. Kupovali su te radnje kao što se kupuju esence, kao komad kondensirane topline, da ogriju svoje bogato urešene a ipak hladne domove. Kako već mozak Holanđana polako radi, oni su tek postepeno počimali cijeniti neizmjernu fantaziju i umjetničku invenciju našeg seljaka.

U koliko se uopće može govoriti o jednoj holandeskoj dekorativnoj umjetnosti, ona sva nosi utjecaj njihovih kolonija, te Kine i Japana. Onim malo dekorativnim elementima, koje im pruža njihova jednolična ravnica, oni ne razumiju dati svoje stvaralačko obilježje. Tako n. pr. manufaktura fajansa u Delftu donosi javanizirane holand. krave i japanizirane harlemske tulipane. I druge zemlje, siromašne na jednoj narodnoj umjetnosti, grade sa tuđim blagom. Naše seljačke rukotvorine bile su vrelo za bečki Kunstgewerbe. Njihove umjetnice inspiriraju se u Etnografskom muzeju u Landaustrasse baš na našim motivima. Slično pariška haute couture. Gosp. Poiret proputovao je pred par godina naše krajeve. U njegovim salonima našli smo krojeve dalmatinskih i hercegovačkih narodnih nošnja. »La ligne droite« koju je Poiret lansirao poslije svog balkanskog puta, nije ništa drugo već ženska košulja iz dalmatinske Zagore. — Kod madame Lanveu našla sam knjigu »Peasant art in Austria and Hungary«, gdje su i opet seljački proizvodi iz slavenskih zemalja u bivšoj Austriji.

Bogatstvo našeg folklora eksploatišu toliki drugi narodi, pa je moguće da si nakon izložbe u Haagu i Holanđani posude dekorativni talent našeg seljaka.

Branka Frangeš.

HAMLET.

Tragedija u 4 čina od Wiliama Shakespeara. Nanovo uvježbano.

Na velikim se svjetskim pozornicama posljednjih godina sve rjeđe izvađa t. zv. »klasične komade«. Jedan od temeljnih uzroka ovoj pojavi je kriza u načinu prikazivanja klasičnih oblika. Tu je krizu Herbert Ihering veoma tačno nazvao »eine Krise der Gefühlsbewältigung«.

Nemamo razloga predmnijevati, da je uzrokom relativno malobrojnim izvedbama klasičnih komada u nas bila gore spomenuta kriza. Bit će, da su bili mjerodavni komercijalni motivi...

Protiv pseudo-argumenata ove vrste je Ivo Raić udiljno naglašavao važnost izvađanja klasičnih djela. Potrebnost klasičnog repertoirea u obratnoj je proporciji sa brojem kazališta, pa prema tome ovaj dio repertoirea naročito u nas ima posebno, duboko značenje.

Nakon odlične scenske realizacije »Romea i Julije« Raić je nanovo uvježbao »Hamleta«. Pri tome nije težio za nekom apartnom, pošto poto modernom režijskom interpretacijom, već je u glavnome ostao u okviru solidnih, plemenitih, dakle donekle tradicionalnih nastojanja. Nema sumnje, da je jedino takova režijska interpretacija kraj naših glumačko-tehničkih prilika opravdana. Ne smijemo zaboraviti, da u prvom redu uvježbavanjem klasičnih komada, glumac dotjeruje svoje artificijelne, tehničke sposobnosti, što je tim važnije, čim je glumac mlađi.

Dok se je dakle režijsku interpretaciju moralo koordinirati našim prilikama, to radikalnoj obnovi i kreativnoj pregradnji scenskog okvira nisu stajale na putu zapreke.

Scenografu Babiću je uspjelo stvoriti niz veoma lijepih, linearnih i neheraldičnih okvira za pojedine scene.

Strozzijeva interpretacija Hamleta počiva na cerebralnoj zamisli. Njegov je Hamlet feminin, neurotično-senzibilan, dakle prilagođen sadašnjici. Takovoj se zamisli ne može prigovoriti. Međutim nazirање o ulozi mora da u žaru interpretacije nestane, kao što motiv u slici

majstora treba da iščerne za čisto slikarskim valeurima.

Nažalost Strozzijeva je interpretacija ostala nejednolično uspjeli pokušaj pretočenja zamisli u glumu. Taj pokušaj mjestimice nije uspio, jer je uloga Hamleta jedna od fizički najnapornijih.

Grkovićev je kralj u formatu i gestama bio na znatnoj visini. Tepavac je igrao Polonija, sladunjavog brbljavca. Groteskno stilizaciji nažalost nije bila adekvatna jasnoća dikcije. Laert nije uloga za Laurenčića. Ugodno nas je iznenadio Gec u ulozi Horacija.

Kraljeva je ulogu Ofelije odglumila suverenom suptilnošću.

Konačno treba da zahvalimo Dujšinu, na divnoj recitaciji. *Sulke.*

JUBILEJ VERE HRŽIĆ.

Dne 4. prosinca 1929. proslavila je gđa Vera Hržić 25-godišnjicu svoga umjetničkog djelovanja. Gđa Hržić započela je svoju umjetničku karijeru pod okriljem naših velikana gđe. Marije Ružičke Strozzi i Andrije Fijana. Njezin prvi nastup primljen je oduševljeno i nakon toga redaju se uspjesi za uspjesima. U vrijeme prije rata, a naročito za svjetskog rata, gđa Hržić intenzivno djeluje u umjetničkom radu našega kazališta. Gđa. Hržić postaje njegovim dragocjenim i nenadoknadivim suradnikom. Neodoljiva i nezaboravna kao naivka, u klasičnom repertoiru stvarne kreacije sa mnogo inteligencije i umjetničkog shvaćanja, da konačno u mondenoj francuskoj komediji izgradi onaj svoj specifično umjetnički lik, koji se neda opisati i koji se neda naučiti. Činjenica, da su neki naši pjesnici specijalno za gđu Hržić pisali uloge, kao i bezbroj lovor vijenaca, more cvijeća, darova i topli iskreni prigodni govori koje je umjetnica primila prigodom svog jubileja, najbolje dokazuju koliko Zagreb cijeni umjetnost gđe. Hržić.

Svoj jubilej proslavila je gđa. Hržić kao Irene Vernier u »Ljubavnoj pustolovini«, komediji P. Armonta i M. Gerbidona. Kao sve rukotvorine pariskih komediografskih tvrtka tako i ova nema nikakove literarne vrijednosti i njen uspjeh ovisi jedino o uspjehu interpretkinje glavne uloge. Kao partner gđe. Hržić nastupio je te večeri nakon duge stanke g. Mirjev. Sudeći prema njegovim dosadašnjim nastupima g. Mirjev će postati vrlo korisnom silom na našem kazalištu.

DEKLAMACIONO VEČE RAOULA ASLANA.

Prvak Burgtheatra i jedan od najpriznatijih bečkih dramskih glumaca g. Raoul Aslan priredio je u Hrvatskom glazbenom zavodu deklamaciono veče. Pored klasika Goethea, Schillera, Heinea, Lenau-a i Liliencrona na programu je bila jedna pjesma u prozi od Baudelaire-a i dvije priče od Andersena. Sam program, koji je bio sastavljen po izvjesnom sistemu ukusno i znalački, za nas nije bio ni najmanje interesantan. Od daleko veće važnosti je sama priredba kao takova. Sramota je za sve intelektualce, a napose za one institucije, kojima je glavna svrha promicanje lijepe književnosti, da nam je morao jedan stranac, na tuđem jeziku otkriti ono neizmjerno bogatstvo ljepote, koje se krije u poeziji. I ako smo duboko uvjereni, da su dobre dvije trećine one publike, koja je napunila obje dvorane Hrvatskog glazbenog zavoda, došle iz snobizma, nadamo se, da su pod dojmom Aslanovog umjeća ostavile dvoranu obogaćene jednim novim osjećajem i da srdačni pljesak, koji je od točke do točke bivao spontaniji, nije bio izražaj puke učtivosti. To znači, da se sa dobrim silama i sa dobro sastavljenim programom može ipak polučiti željeni efekat, ako ne na jedamput, a ono svakako postepeno. Sve rasprave o krizi naše književnosti su bablja naklapanja i glupost. Uzorno organizirane deklamacione večeri naše starije, nove i najnovije poezije povećat će interes za našu lijepu knjigu daleko više nego stotinu anketa.

G. Aslan, koji nam je poznat sa prošlogodišnjeg gostovanja Burgtheatra, posjeduje zamjernu tehniku govora. Svim registrima svojega ne najplemenitijeg organa vlada posvema suvereno i postizava time vanredne efekte. Njegova recitacija daleko je od šablonskog deklamiranja. Osobitu pažnju posvećuje tonu riječi i ritmu. G. Aslan nam je pružio u tom pogledu rijedak užitak i ujedno dokazao da za dobrog glumca nije potreban samo talenat, nego i savršeno znanje govoriti. O tom bi mogli malo razmišljati članovi našeg kazališta. *Dr. Miro Majer.*

OPERA.

Zagrebačka se opera nalazi u stadiju umjetničke sanacije. Repertoar stoga nije onakav, kakav bi uz normalne prilike mogao da bude. Zasada je nastavljena »tradicija« neprestanih gostovanja, uz to

se zapaža očita tendenca, da se vrate oni pjevači, koji su milom ili silom ostavili operu za prošle uprave. To vraćanje nas ne oduševljava baš u svim slučajevima. Jedini novitet u posljednje vrijeme, je nedavna izvedba novouvježbane Halevyeve opere »Židovka«.

»Židovka« je tipična francuska romantička opera, herojsko-lirskog tipa, kako je nalazimo u bogatom broju tridesetih godina u Francuskoj. Tekstovi idu za jakim teaterskim efektom, bez obzira na prekoračenje granica banalnoga, radnja teče živo, bez osobito dubokih konflikta. A da i oko bude zadovoljno, mora u 3. činu svakako biti balet, a poželjno je, da bude i u prvom. Ova operna vrsta dosegla je vrhunac u Meyerbeeru. Halevy je samo zvijezda drugog reda. Sa tehničke strane invencija mu nije uvijek najjača, zaostaje izražajno za zapletom radnje. Mjestimice izbija jači koloristički momenat, na način kako ga kasnije izraduje Bizet, mjestimice ima svježih i originalnih zamisli. Kao cjelina, djelo ne djeluje u muzičkom pogledu osobito živo.

Zagrebačka izvedba nije bila sjajna. Svuda se zapažao brzi studij, po tome stanovita neizrađenost i nesigurnost. Pridolazi zamorenost većine pjevača, uslijed toga pomanjkanje pravog tempa i elana.

Jedina izrazita i jaka kreacija, bila je Reha Ančice Mitrović. Na velikoj inozemnoj operi razvila se do pjevačice velike glasovne, pjevačke i muzičke kulture. Stil i način njenog pjevanja, dikcija, ukus i otmjenost u glumi, sve su to momenti, koji uvjeravaju o velikim sposobnostima gđe Mitrović. Pjevače poput g. Wittinga (Eleazar) ne bismo više htjeli da čujemo na pozornici zagrebačke opere. Bilo ih je dosta za lanjske sezone. U ostalim ulogama pjevahu gđe Lipovšćak-Rajić i gg. Griff, Vičar, Bukšeg i t. d.

Balet je opet preuzela Margareta Froman, koja je sa Maxom Fromanom prvi put nakon dulje stanke nastupila u ovoj pretstavi. Njene su kvalitete odprije poznate, dodati nemamo ništa. Balet je nakon posve derutnog stanja u posljednje vrijeme stao da se oporavlja i disciplinira. Usporedo s tim napredkom zapažala se tendenca, da se baletni zbor upotrijebi u grupnim efektima, na način da se svaka pojedina plesačica osamostali i solisti ne dominiraju odviše. U »Židovki« je balet obzirom na soliste opet reduciran na sporednu ulogu. Kao solistkinje nastupile su još Mia Ćorak i Irena Aleksandrovska. Kod posljednje nije jasno, koji su ciljevi vodili upravu, da je opet angažira, budući joj je tehničko znanje vrlo slabo.

Orkestar bijaše često nesiguran i neizjednačen, odviše surov za finese francuske muzike i za princip, da pjevač mora dominirati. Dirigirao je O. Smodek.

Režija Tite Strozzia, kao obično, slaba i puna omašaka. Pitanje operne režije trebalo bi kod nas što prije riješiti. Ne samo da se krnji cjelokupno djelovanje predstava, nego se oštećuju i pojedini pjevači. I inscenacija Ljube Babića nije bila na visini.

Nova uprava preuzela je operu u teškom stanju. Tim više je svaki njen umjetnički rad od velike važnosti, jer se radi o obnovi repertoara i o tome, da se solidnim sredstvima opet privuče publika. Tim više začuđuje izvedba jednog djela bez osobitog značenja za nas, djela, koje nikako ne može da predstavlja umjetničke tendence nove uprave. Još jedan eksperimenat ove vrsti mogao bi da uzdrma povjerenje u novu upravu.

U relativno vrlo dobroj izvedbi Puccinijeve »Manon Lescaut« pod ravnanjem K. Baranovića, gostovala je Ančica Mitrović i ponovno dokazala svoje znatne kvalitete. U izvedbi se općenito manifestirala jaka umjetnička nota, gotovo da nije isti orkestar i ansambl, koji izvađahu »Židovku«. Jedina tamna točka bila je opet režija. Principijelnim nedostacima i pogreškama naše operne režije, trebalo bi posvetiti posebnu studiju, da se iznesu svi negativni momenti, koji se upravo namiču oku. Režija ove vrste u drami, nazvala bi se zacijelo šmirantskom.

KONCERTI.

Nakon dulje prisilne stanke »Zagrebačka Filharmonija« je opet započela redovitim radom. Na prvom koncertu izvedena su pod ravnanjem Krešimira Baranovića slijedeća djela: Bruckner 4. simfonija, Slavenski »Balkanofonija« i Suk »Praga«, sinfonička pjesma.

Dosadanji uspješni rad »Filharmonije« stvorio joj je zamjernu istaknutu poziciju u našem muzičkom životu i ta je korporacija bez sumnje pozvana, da reprodukcijom dostojno reprezentira našu simfoničku tvorbu. Prilično dugotrajni prisilni nerad urodio je nekim posljedicama, koje će tek budući intenzivni rad is-

trijebiti. Za sada je orkestar, u usporedbi sa nekadanjim reproduktivnim nivoom slabiji u skupnoj svirci, nedostaje međusobni kontakt, koji izjednačuje pojedince u kolektivnu reproduktivnu cjelinu. Stime je u vezi netačnost intonacije i svršavanja akorda, neizjednačena intonacija zvuka na mjestima solističke i akordičke upotrebe nekolicine instrumenata. Limeni su instrumenti odviše oštri, drvenim nedostaje veliki ton, jednako kao i gudaljkama (kojih ima premalo) sjaj i izražajna snaga. Ne radi se o krupnim nedostacima. Ali upravo nijanse odlučuju u umjetnosti. Navedeni nedostaci smetaju da se djela na programu izvedu onako, kako bi trebalo da bude.

Možda su se nedostaci ispoljili i zbog odabranih djela, koja po sebi stavljaju najviše zadaće na pojedince i čitavi orkestar, pa po tome nisu podesna za koncerat nakon dulje stanke. Naročito za Brucknera treba velike tradicije, koje u našem mladom muzičkom životu ne može da bude.

Anton Bruckner uz Mahlera i Brahmsa najistaknutiji simfoničar poslije Beethovena, stvorio je modernu simfonijsku formu. On se zapravo ne temelji na Beethovenu nego na Schubertu, upotrijebivši na svoj način Wagnerove principe. Kao pravo dijete puka, jednako je naklonjen zdravom naivnom muziciranju kao i mistično-religioznom razmatranju. Jedna od posljednjih velikih pojava u evropskoj umjetnosti, čija se tvorba temelji na iskonskom religioznom doživljaju, on je u eri velegradske umjetnosti kao čovjek i umjetnik deplasiran, za čitavog života slabo shvaćen i tek danas u njemu gledamo jednog od posljednjih romantika velikoga kova.

Da izrazi svoje velike ideje, odabire Bruckner gigantska sretstva, radeći al fresco. Prema tome je izradio svoj orkestar. Melodija velikih dimenzija i osobitog intenziteta, monumentalitet konstrukcije i pomanjkanje svake koncepcije publici glavne su značajke njegovih djela, koja izrazuju duboki religiozitet u ekstatičnoj afirmaciji, religiozitet jedne nepokvarene duše.

Zagrebačka izvedba nije odgovarala ni duhu ni tehnici toga djela, pa prema tome nije mogla da u punoj mjeri prikaže što je Bruckner. G. Baranoviću muzika nije bliza, prema tome ni izvedba nije mogla da bude na visini.

»Balkanofonija« Slavenskoga je prvo naše simfoničko djelo, koje je u inozemstvu postiglo veliki uspjeh, čemu se i mi moramo radovati. Budući da je nama ta muzika bliza, možemo je objektivnije prosuditi nego inozemstvo, kojemu je ponajviše stalo samo do senzacije.

Nama je lako kontrolirati, u kojemu je odnosu ovo djelo prema pučkoj muzici iz koje je niklo. U kojoj mjeri znači daljnji korak u razvoju specifično naše muzike. Štolcerova je muzika jasne fizionomije. Odabravši naziv suite, očekivali smo od kompozitora Štolcerove spreme više formalne pregnacije, jasnije rješenje formalnog problema. Dobro je shvaćen duh suite u kombinaciji sa duhom naše pučke muzike. Premda ta muzika mjestimice dopire do čiste imitacije folklora, ona je jedan od najzrelijih pokušaja ostvarenja simfoničkog stila na temelju folklore. Impresijonički elemenat uz čisto naturalističke i linearne momente i neki drugi znakovi dokazuju, da ni ovdje nije definitivno rješenje problema ostvarenja nacijonalnog instrumentalnog stila. Ali Štolcer je jedan od prvih, koji je pozvan da stvori definitivna djela.

Sukova »Praga« je ranije djelo bez snažnije fiziognomije, više spoljašno-dekorativne naravi.

Izvedba posljednjih djela bila je na znatnoj visini i dokumentovala jake umjetničke sposobnosti Krešimira Baranovića.

U dvorani »Zagrebačkog Zbora« predveden je unutar priredbe »Crvenoga Krsta« vrlo zanimiv aparat, izum Rusa Theremina. Na temelju interferencije električnih valova, proizvodi taj aparat zvukove posebnoga kolorita i čara, te ga osposobljuju za znatnu budućnost u orkestralnoj muzici zbog specifične boje zvuka. U istoj priredbi nastupio je jazz-kvartet »The modern minstrels« i prikazao zanimive jazz kompozicije izvedene na način čuvenih engleskih pjevača »The Revellers«. Kvartet doduše nije na osobitoj visini, ali je ipak uspio da nam pokaže znatnu artističku visinu do koje se visine i na tom području uspeo jazz i time manifestirao svoju jaku artističku kreativnu snagu.

Dr. Pavao Markovac.

O ČUVANJU NAŠIH HISTORIJSKIH GRADOVA.

(U povodu knjige E. Laszowskoga: Grad Ozalj.)

Unatoč toga, što je naša domovina stoljećima bila pozornica mnogih, pa i za svjetsku historiju od presudne važnosti historijskih događaja, stranac, koji ovamo dolazi redovito se iznenađuje, nad razmjerno malim brojem još sačuvanih historijskih objekata. Zahvaljujući stanovitim »slavnim« kulturnim faktorima, koji su u prošlosti zauzimali odgovorna mjesta, lišen je Zagreb svojih najljepših umjetničkih i historijskih spomenika. Ono malo što je još preostalo, danomice se nagrđuje kojekakovim lošim i skroz krivim restauracijama, u koliko se uopće iz »prometnih potreba« jednostavno ne ruši i ne uništuje. Provincija naša, koja još i danas posjeduje dragocjenih pojedinosti ne samo da ne prolazi bolje, nego se tamo još brže nastoji nemarom i neshvaćanjem uništiti ono što je još sretnim slučajem do sada ostalo sačuvano.

Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje historijskih spomenika, unatoč skrbi i neumornog rada svog zaslužnog i spremnog predsjednika Gj. Szaboa, nažalost uslijed raznih već poznatih razloga (pomanjkanje potrebite ekzekutive, nedostatak financijalnih sredstava) tu može vrlo malo učiniti.

Zato je i te kako simpatičan rad što ga je razvilo jedno privatno društvo, da vlastitim sredstvima, sa velikim idealizmom i požrtvovnošću spasi bar nešto što se još spasiti dade.

»Braća Hrvatskoga Zmaja« u Zagrebu do sada su već mnogo učinila, da restauriraju i urede stari zrinjsko-frankopanski grad Ozalj. Grad je Ozalj još razmjerno dobro sačuvan. On još i danas posjeduje dosta umjetničkih fragmenata raznih epoha, a vezan svojom prošlosti za jednu od najtragičnijih naših epoha djeluje snažno.

E. Laszowsky u svome djelu »Ozalj grad« unatoč brižno sakuljenog historijskog materijala pruža i stručno manje spremnom čitaocu dobar pregled o predmetu koga obrađuje. Dakako, o tom bi se predmetu dalo na temelju sačuvanog arhivskog materijala napisati opširno dokumentarno djelo. Autor, koji posjeduje potrebitu rutinu i spremu, kad je već počeo da se tim predmetom bavi mogao bi i morao to učiniti. *Dr. Božidar Murgić.*

K N J I G E

FRANCIS JAMMES: CLARA D'ELLEBEUSE.

Izdala »Zabavna Biblioteka«, Zagreb.

Francis James doduše niti jest niti je ikad bio jedan od bogova francuske omladine, kao što bi htio prevodilac, ali je svakako, za francuske prilike, znatan pisac. Kao katolik i meridionalac on voli prirodu i jednostavnost stvari. Njegov je način pisanja trijezno jednostavan i direktan. On zna imena svih cvijetova i biljaka i rado bježi od tamnih strana života. Njegov je katolicizam katolicizam pravih vjernika koji nikad nisu posumnjali u nj. Taj svijet dira nedostižnošću prošlog u tmurnosti sadašnjice kao blaga sunčana zraka. A sve u svježem i trepernom čistom poljskom zraku. Njegova je psihološka opservacija, naročito kod djece, točna i uvjerljiva: »Tamo ima jedan stol, a na njemu mikroskop u koji bi ona kadikad gledala. Sitna su zrnašca cvjetnog praha, kao oni svjetovi, koji se razotkrivaju u kaosu jedne kaplje vode... Neka vlakanca nalikuju na neku šumu gljiva u pustoši... Ima tu tkiva, kao što je saće pčela, divno i mnogostruko složenih, s usađenim kristalima, iz kojih kao da struji spiljsko svijetlo, tkiva iz kojih bi se mogla uplesti haljina Pepeljuge«. (»Pomme d'Anis«). Prevod dr. Schneider-a dobar. *(V.)*

DRAGUTIN NEMET: »KNEZ ZORAN«.

Omladinska se literatura kod nas sastoji u glavnom iz prevoda stranih autora. Kad je to Andersen, onda je dobro, ali redovito su to kojekakove plitke i nekritične knjige u kojima je sva važnost skoncentrirana na ubijanju Indijanaca, skalpiranju i sličnome, bez trunka estetskih, a pogotovo etičkih momenata.

Nemet je svoje djelo izradio na motivima narodne pjesme i rezultatu historijskog istraživanja života starih Slavena. Neke je motive (n. pr. motiv zidanja Skadra, vila traži protuotrov u gori) jednostavno preuzeo u cijelosti i to mnogo smeta, jer umanjuje originalnost invencije djela. Pogotovo u koliko je autor računao na čitače, koji ne sjede u klupama pučkih škola. Za tu je pak publiku mjestimice djelo dosta teškim i kompliciranim stilom pisano. U cjelini je ipak knjiga dobra, jer govoreći o našim stvarima predstavlja zapravo literarni udžbenik za najstariju domaću povijest.

Radnja se odvija dosta brzim tempom, u cjelini je interesantna i s obzirom na svrhu ide u red naših najboljih knjiga te vrste.

Knjiga je interesantna još i zbog toga, što je na ilustracijama slikara Josipa Horvata prvi puta uopće do sada upotrebljena starohrvatska pleterna ornamentika, kako nam se sačuvala na dalmatinskim historijskim kamenim spomenicima iz vremena vladanja domaćih hrvatskih narodnih vladara.

Dr. B. M.

DR. ANDRIJA RAČKI: POVIJEST GRADA SUŠAKA.

Opsežna knjiga, koja ne spada u red naučnih knjiga te struke. Tipično djelo amatera historika sa svim značajkama takovih radova. Skroz je krivo autorovo isticanje i potcrtavanje blagodati, što ju je navodno donijelo osvojenje ilirskih zemalja po Rimljanima. Rim je pokorivši oružjem veliki dio Balkana imao pred očima samo imperijalističke ciljeve eksploatirati na ljudstvu i materijalnim dobrima bogate ilirske provincije. Zbog toga je uništio autohtonu kulturu talentiranih i za život sposobnih Ilira. Ono nešto tadanje klasične civilizacije, što ju je Rim donio u Dalmaciju, plaćeno je preskupo. Rimski fasces gradili su svoju zgradu na krvi, suzama i uništavanju slobode, a to je bio najlošiji materijal za temelj rimske države. Zato se i raspao slavni rimski imperij, makar se, kako autor veli »obrazovani čovjek ponosio, što je građanin ovako slavnog imperija«.

Kad bi ta opsežna knjiga, koja u pojedinostima sadržaje dobrih i interesantnih detalja imala citiranu upotrebljenu naučnu literaturu i vrela mogle bi mjestimice dobro doći, kod studija prošlosti Rijeke i čitavog Hrvatskog Primorja.

Dr. B. M.

»ETNOGRAFSKA BIBLIOTEKA«.

Malo je poznato, da je zagrebački etnografski muzej zapravo za naše prilike odličan naučni institut za studij narodne umjetnosti i života. Oko njega se kupe naši ponajbolji stručnjaci i naučenjaci, koji u tišini rade. Oni bezbroj puta spašavaju pred strancima, koji nas posjećuju, obraz našoj kulturi pokazujući im ono što je u nas najljepše i najvrijednije. Jedan dio njihovog naučnog rada zrcali se u publikacijama što izlaze pod imenom »Etnografske biblioteke«, koju uređuje Vladimir Tkalčić.

Već je Tkalčićeva radnja »Seljačke nošnje u području zagrebačke gore« utvrdila njegov renome, kao uz S. Bergera jednog od najboljih poznavalaca naše seljačke umjetnosti. Tom je on radnjom moglo bi se reći udario temelj sistematskom naučnom istraživanju seljačke nošnje svih tipova i stilskih varijacija.

»Čilimarstvo u Jugoslaviji« sa mnogo prvoklasnih reprodukcija zapanjuje otkrićem činjenice kako je ta grana umjetnosti kod nas na velikom stupnju. Šteta što je autor propustio da nam u tančine prikaže odakle su sve pojedini ornamentalni motivi kaošto i njihovo simboliku, dok je međutim dobro obradio tehniku proizvodnje, a dotako se i estetske strane ćilimova. To je djelo u poredbi spram inozemnih sličnih djela skromno, ipak vrlo važno, naročito za inozemstvo.

Interesantne su i radnje Dr. M. Kus-Nikolajeva »O podrijeklu licitarskog srca«, Ekspresionizam u seljačkoj umjetnosti«, »Rasvjeta kod seljaka«, te Marijana Markovca »Ograde«. Dobro dolaze upotpunjujući poznavanje narodnog života, premda im manjka širina i perspektiva Tkalčićevih radnja. One su više literarnog karaktera.

Dr. B. M.

NAŠE REVIJE.

U našim glavnim revijama (Savremeniku, Hrvatskoj Reviji, Srpskom Književnom Glasniku i Ljubljanskom Zvonu) u tijeku mjeseca studenoga nije bilo većih događaja. Što je štampano, može se uzeti kao kvantitativno obogaćenje naše literature, a tek u maloj mjeri i kvalitativno. Objavljeno je najprije 7 domaćih novela i odlomaka i 4 tuđa autora. U »Savremeniku« je štampan nastavak rastegnute novele Verke Škurle-Ilijić »Dna« i druga polovica Hofmannsthalove tragedije »Elektra«: u »Hrvatskoj Reviji« Nazorova novela »Apsarin ples« i Begovićev »Početak jednog romana«; u »Srpskom Književnom Glasniku« od 16. XI. i 1. XII. Bartulovićeva novela »Kovačeva subota«, Čehovljeve kratke pripovijetke »Putnik prve klase« i »Drama«, koje za njega nisu karakteristične te su prevedene valjda zato što su kratke, Šimunovićeva novela »U planinama« i Františeka Langera »U 7 sati i 35 minuta«, a u »Ljubljanskom Zvonu« Ocvirkov izvadak iz romana »Prebujenje«, tri pjesme u prozi Španjolca Azorina (generacija Unamunova) i nastavak Pahorovog romana »Serenissima«.

Izuzevši Hofmannsthala i Langera, koji svaki na svoj način pružaju pravu umjetnost, svi su ostali autori jedan drugom slični tako, da poslije čitanja jednoga ne dolazi drugi kao osvježenje i novost. To ujedno još i ne znači, da tu nema dobrih pojedinosti i da je ta proza za našu skromnu kulturu suvišna, već znači, da tu nema talenata, koji bi se posebno isticali. Šta više, takve se stvari uvoze k nama iz Evrope sa bučnom reklamom, pa bi bilo logično, kad bismo i mi te stvari u zamjenu izvozili. Nivo osjećanja i u Zagrebu i u Beogradu i u Ljubljani je isti. Nije krivnja na autorima. Za dobru novelu, pjesmu ili roman treba kolektivnog dozorijevanja čitavih generacija, čak i za jednu novu misao treba da se izmijene često generacije djed-sin-unuk. A mi se volimo dičiti, da smo još mladi. Zato očekujmo od budućnosti više.

Iz eseja i kritika, koje su u rečenim revijama objavljene, vidi se, da nam je interes uglavnom upravljen na umjetnička pitanja i da je tu prilično širok, dok je obzirom na dubinu ulaženja u probleme uspjeh skromniji. Saznanja, koja stičemo iz tih eseja, više obogaćuju naše mehaničko znanje nego dinamiku duha. »Savremenik« je donio dvije studije. A. Bonifačić, pišući o francuskom piscu Montherlantu, dao je dobro obrađenu i savjesno osvijetljenu studiju, ispreplitenu mislima samoga Montherlanta, koji želi renesansu katolicizma i neki intelektualno obnovljeni francusko-latinski nacionalizam, interesirajući se za socijalno obnavljanje toliko, koliko otprilike i svaki katolički socijal, vjeran bogu i državi. Dr. J. Bogner, pišući o »Srpskoj Modernoj«, ističe, kako je ona ostala bliska narodnom duhu i životu, dok je naprotiv hrvatska Moderna otišla u oblake. Da je pisac kod te poredbe obratio više pažnje na Đalskog, Domjanića i druge, bezuvjetno bi i ona ispala više narodna. »Hrvatska Revija« donijela je esej gospođe Brlić-Mažuranićke »Mir u duši«, pisan na temu: mir mora izvirati iz nas samih. Uzalud ćemo ga drugdje tražiti, ako ga u sebi nemamo. Završuje ovako: »Ne uklanjajmo se životu. Ostanimo što više kod njega« — što je dobar i pametan savjet, no kad nastavlja: »Naučimo se blago suditi i lako praštati, prekinimo svaki saobraćaj s nevrijednima«, onda se očituje kao loša savjetnica, jer bismo prema tome morali saobraćati s vrlo malenim brojem ljudi u životu. Ne treba savjeta za knjigu, nego za život! Četiri Matoševa pisma, koja objavljuje A. Milčinović, nastavak su već otprije započete serije tih pisama. Tko je pratio prijašnja pisma, a i inače pozna Matoša, može već unaprijed očekivati, da će u njima naći vrlo točnih opservacija, duhovitosti i životne filozofije, kazane na lak način. »Srpski Književni Glasnik« u spomenuta dva broja donio je raspravu Eugenija Spektorskog o Čehovu u povodu 25-godišnjice smrti Čehovljeve. Rasprava je bogato protkana citatima iz samog Čehova, što je bolja i uvjerljivija metoda nego da je pisac samo ponavljao već stare i svačije sudove, kako je Čehov ruski Maupassant, realista, iskren, kako je opisivao najobičnije ljude, osobito nesrećne, djecu i t. d. Dr. D. Popović piše seminarski članak o motivima, koji su nagonili Srbe za turske vladavine, da se odmeću u hajduke. Kod tri eseja engleskog državnika i filozofa Francisa Bakona: O visokom položaju, O sumnji i O Fami, pruža nam se mogućnost, da kroz ta tri mala prozorčića zavirimo u dubinu duha, koji je krio u sebi mnogo sadržaja, a i mnogo kontradikcija. Teodor Taranovski piše o držanju Puškina za rusko-poljskog rata g. 1830/1831. Puškin je tad branio rusku stvar, samo je kasnije nastala prepirka, je li to činio kao principijelni protivnik Poljske i pristaša politike ugnjetavanja poljske narodnosti, ili je u tom ratu pristao uza stranku, koja mu je po naravi stvari bila bliža, jer je i protivna stranka imala šovinističkih namjera. (Dva stiha: Hoće li se slovenski potoci sliti u ruskom moru? Ili će ono presahnuti? U tomu je pitanje?) Ilija M. Petrović piše o američkom književniku Sherwoodu Andersonu. Andersonova je koncepcija života nerealna, bez činjenica. On je prilično reakcionaran, a sili se, da bude napredan. Posjeduje mudrost, koja nije mala, ali koja ne voli dinamike. (»Cijeloga svoga života nikad nisam bio protivan kojoj tako zvanoj reformi, niti sam se zalagao ikada za koju od njih. Volim ljude onakve, kakvi su. Nikoga ne želim da izmijenim«). Pedagog H. G. Wells piše o pedagogu F. V. Sondersonu, zastupniku moderne, radne škole u svim njezinim krajnostima. Njegove su misli u odgoju: Kazna je zločin; takmičenje u školi nije potrebno i mjesto utakmice treba postaviti režim suradnje u labaratorijima i radionicama.

»Novi svijet, o kojem sanjamo, ne će doći, dok se ne odrvčemo ideje zavojevanja, povećanja carstva, prije nego što uvidimo, da su osvojenja nepravda, da je suradnja pravedna i da je žrtvovanje prirodan zakon«. Dakle njegov sistem odgajanja ne prestaje na pragu škole, već hoće da se i u političko-ekonomskom životu ostvari. Ovakvi su pedagozi danas vrlo potrebni i suvremeni. U Ljubljanskom Zvonu piše Marij Kogoj o zbornoj produkciji kod Slovenaca, a B. Borko o Matošu. Ovo je u relativno kratko vrijeme već druga studija o Matošu (mislim na Gligorićevu, koja ne će tako skoro izgubiti vrijednosti). Simpatično je, da Matoš, najhrvatskiji Hrvat, nalazi razumijevanja i tumača izvan hrvatstva, što je najbolji dokaz, kako ničiji nacionalizam ne može biti u umjetnosti crvena krpa, ako je podređen umjetničkim zahtjevima. Umjetnost ujedinjuje. Inače g. Borko nije Matoša potpuno razumio niti ga prema tome ocijenio. Mnogo ga kudi zbog fragmentarnosti i misli, da je on samo fragmentaran talenat. Međutim nije odlučno, piše li tko »fragmente« ili debele romane, već je odlučno što je dao. Matoš je cjelovitija ličnost sa svojim »fragmentima« nego mnogi drugi s košarom napisanih romana.

Od objavljenih pjesama možemo sigurno kazati, da nije ni jedna sposobna ni za osrednju antologiju. Srpski Književni Glasnik donio je pjesme: Gustava Krkleca (loša kao i većina njegovih pjesama), Rade Drainca, koji se mora naučiti, da nije svaki afekt sposoban da bude stih, Riste Ratkovića, Mihajla Mirona (kao da i nije bila napisana), Todora Manojlovića (ne ostaje u sjećanju), Novaka Simića (opažanje svježe, sâmo svoje). Ljubljanski Zvon je donio pet pjesama Mirka Pretnara (ističe se jedino Prebujenje) i jednu † Srećka Kosovela (muzički i ritmički dobra, izvire iz bogatog srca). *Luka Perković.*

»NAPREDAK«.

»Napredak« hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu svojim si je radom već davno osiguralo jedno od prvih mjesta u našem kulturnom životu. Iz njegovih je domova izašlo do danas na hiljade inteligenata. Nema gotovo kulturne grane u kojoj »Napredak« nije razvio svoju djelatnost. Dok su zapadniji dijelovi naše domovine bili u neprekidnoj vezi sa zapadnoevropskom kulturom, Bosna i Hercegovina bile su upućene jedino na Orijent. Zato je rad »Napretka« još važniji, jer je velika zadaća u toj divnoj, po prirodi bogatoj, a po ekonomskom i kulturnom životu ipak siromašnoj zemlji, nadoknaditi ono, što je stoljećima bilo propušteno učiniti.

Kalendar »Napredka« za g. 1930. što ga je uredio Ante Martinović, također imade da vrši važnu ulogu, jer je namijenjen najširim slojevima naroda. On će ući i u najskromnije seoske domove.

Običaj je, da se naši književnici kao po dogovoru drže daleko od saradnje u edicijama, koje su namijenjene seljacima i malim građanima. A ipak mala je korist od naše književnosti, kad golema većina naroda izvan odabranog kruga naše inteligencije nema o njoj niti pojma. Književnici pak nemajući kontakt s narodom, ne razumiju ga, te tako djela naših književnika redovito nisu izraz narodne duše. Zato su ta djela rijetko u stanju, da nas u inozemstvu, kao nešto specifično našega, reprezentiraju.

U ovom kalendaru iznimno imade također priloga naših »gradskih« književnika. Domjanić i Alfirević donašaju svoje pjesme, a Đuro Vilović svoju novelu »Majstor s mora«. Od eseja dobra je radnja Dra. I. Esiha »Slovo o Polku Igorevom«, koja je prilog istraživanju tog pitanja, kojim su se na krakovskom univerzitetu u zadnje vrijeme učenjaci mnogo bavili. Domaćoj je historiji u knjizi posvećena osobita pažnja. Dr. Bjelovučić raspravlja o prilikama dubrovačke republike, I. Rengjeo obrađuje hrvatsku numizmatiku, dok je esej A. Martinovića »Bogumilski stećci« sa svojim dobrim ilustracijama važan za istraživanje bosanske historije i umjetnosti.

Dr. Božidar Murgić.

Uprava i uredništvo KNJIŽEVNIKA hrvatskog književnog mjesečnika: Zagreb, Maksimirska cesta 40. I. Uređuju: Dr. Božidar Murgić i Luka Perković. Vlasnik i izdavač Vladimir Bunoza. Odgovorni urednik: Joso Modrić, Zagreb, Tkalčićeva 44. Pretplata za tuzemstvo: godišnje Din 120.—, polugodišnje Din 60.—, četvrtgodišnje Din 30.—. Pretplata za inozemstvo: godišnje Din 180.— ili tri dolara. — Tisak Jugoslovenska štampa d. d., Zagreb, Marovska ul. 30. — Za tiskaru odgovara R. Polanović, Zagreb, Ilica 131.